

Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri

Phonetic And Morphologic Properties Of Hendiadyoins In Turkish Phrases

Mehmet YASTI*

ÖZET

Kalıplaşmış dil ürünlerinden olan deyimler, içinde kullanılan birçok yapı yönünden dikkat çekmektedir. Bu ilgi çekici yapılardan biri de ikilemelerdir. İkilemelerin tarihinin tespit edilebilmesi açısından deyimler önemli dil malzemeleridir. Bugün yazı dilinde kullanılmayan birçok ikileme deyimlerde görülmektedir. Bu çalışmada, deyimlerdeki ikilemelerde kullanılan sözcükler ses ve şekil bilgisi yönünden incelenmiş, onların deyimler içindeki konumları, istatistik bilgi olarak verilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Deyim, ikileme, ses bilgisi, şekil bilgisi

ABSTRACT

Phrases, stereotyped products of language on account of many structures which are used in phrases attracts notice. One of the interesting structures is also hendadyoins. In terms of establishing to the date of the hendadyoins, phrases are one each important language materials. Today, The many hendadyoins which are unempoyment in literary language are seen in phrases. In this study, the words which are used at hendadyoins in phrases were examined in point of phonetic and morphologic and their positions in pheases were given as statistical data.

KEY WORDS

Phrase, hendadyoin, phonetic, morphologic

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

Türkçe Sözlük'te “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir.” (TS 1998:576) şeklinde tanımlanan deyim, Türk dilinin derinliğini ve sözcük hazinesini gösteren en önemli sözlü ve yazılı malzemeler içinde yer alır.

Bir dilin zenginliği, sadece sözcüklerinin çokluğu ile değil, bir ya da birden çok sözcüğe gerçek anlamının dışında yüklediği farklı anlamlarla da ölçülür. Bu yönden deyimler, kalıplaşmış yapılarıyla kendini meydana getiren sözcüklerin temel anlamından farklı bir anlam ifade etmelerinden dolayı, dilin anlam zenginliği kazanmasında önemli bir yer tutar.

Derin bir geçmişe sahip olan dilimiz, deyimler bakımından oldukça zengindir. Deyimler içerisinde, daha küçük birimler hâlinde kullanılan kalıplaşmış bazı yapılar vardır ki bunların başında da ikilemeler gelir. İkilemeler uzun uzun anlatılabilecek bir konuyu birkaç sözcükle ifade eder. Bu özellikleriyle ikilemeler deyimlere yaklaşıp. Öyle ki bazı ikilemeler dilimizde başlı başına deyim özelliği kazanmıştır.

İkileme

Türkçe Sözlük'te ikileme “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması.” şeklinde tanımlanır (TS 1998:1060). Türkiye’de bu konu üzerine kapsamlı çalışmalardan birini yapmış olan Vecihe Hatiboğlu ise ikilemeleri “Anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” diye tarif etmiştir (Hatiboğlu 1971:9).

Türkçenin zenginliğini, yaratma gücünü gösteren ikilemeler iki sözcüğün kalıplaşmasıyla oluşur ve anlam bakımından tek bir sözcük gibi işlem görürler. İkilemeler bölünemez ve sözcüklerinin sırası değiştirilemez. Günlük dilde bir anlam ifade etmeyen bazı sözcükler sadece kullanıldıkları ikilemelerde anlam değeri kazanırlar. Bununla ilgili olarak Hatiboğlu “Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu, kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden bir-biriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır” der (Hatiboğlu 1971:9). Konuşma ve yazı dilinde, içinde ikilemelerin kullanıldığı

yapılardan biri de deyimlerdir. Deyimlerimiz, içinde barındırdığı ikilemeler açısından oldukça zengin dil malzemeleridir. İkilemeler, deyimlere güzellik, akıcılık, ahenk ve etkili bir anlatım gücü katmış, onların zihinde kalmasını kolaylaştırdığı için de deyimlerde sıkça kullanılmıştır. Hatiboğlu, bu konuyla ilgili olarak “İkilemeleri yerli yerinde, tam değerinde kullanan, yüzyıllar boyunca hafızalara işleyen atasözlerimiz ve deyimlerimizdir. Hemen hemen, iki atasözünün ya da iki deyimmin birinde güzel bir ikileme vardır. İkilemenin psikolojik değerini, öğretme, anlatma, hafızalarda etkisini sürdürme gücünü, atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir.” der (Hatiboğlu 1971:80-81). Bu özellikleriyle bazı ikilemeler kullanıldığı deyimlerle o kadar özdeşleşmişlerdir ki onlarla kullanıldıkları deyimlerden başka yerde karşılaşmamaktayız. Kimi ikilemeler ise: *Altı üstü, ağır aksak, az çok, ara sıra, arı sili, aşağı yukarı, borç harç, dayalı döşeli, deli dolu, derli toplu, düşe kalka, iyi kötü, sıkı fıkı, zar zor, karman çorman, köşe bucak, odsuz bucaksız, paldır küldür, senet sepet, yalan dolan, zart zurt...* örneklerinde görüldüğü üzere başlı başına deyim olarak kullanıma girmişlerdir.

Gerek konuşma dilinde, gerekse yazı dilinde çokça işlenmiş olan ikilemeler, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Göktürk metinlerinde; *altun kümiş* “altın ve gümüş”, *arkış tirkış* “kervan kabile”, *at kü* “ad ve ün”, *bäg bodun* “boylar ve kabileler”, *bäglär bodun* “beyler ve halk”, *äb bark* “ev bark”, *kız koduz* “kızlar ve kadınlar”, *küñ kul* “cariye ve erkek köle”, *kurt koñuz* “börtü böcek”, *yabız yablak* “sefil ve perişan”, *yok çıgañy* “yok yoksul”, *yurtda yolta* “dağda bayırda”, *ölü yitü* “öle yite”, *yir sub* “yer ve su”, *ıda taşda* “ormanda ve kayalıklarda”, *tünlü künlü* “geceli gündüzlü”, *eçüm apam* “atalarım ve dedelerim”, *ağış barım* “mal mülk”, *yarıkınta yalmasınta* “zırhında kaftanında”, *tebliğ kürlüğ* “hilekar ve sahtekar”, *için taşın* “içini dışını” gibi çok sayıda ikilemenin kullanıldığını görmekteyiz (Tekin 2003:194, 1995:16). Uygur Türkçesi metinlerinde geçen ikilemelere ise *aķuru aķuru* “yavaşça, sessizce, yavaşçacık”, *adruķ adruķ* “ayrı ayrı”, *alır alır* “ağırbaşlı, pek ciddi, şerefli”, *aķuru turķuru* “doğru, müstakim”, *asan tükäl* “sağ ve selamet, sağ-esen”, *basa basa* “durmadan, fazlasiyle”, *birär birär* “birer birer”, *birin birin* “teker teker”, *bäkiz bälgülük* “açık, sarıh, belli”, *ärkligin ärksizin* “ister istemez” örneklerini verebiliriz (Caferoğlu 1993:4, 5, 7, 14, 23, 25, 50).

Osmanlıcada “Atf-ı tefsiri” şeklinde adlandırılmış olan ikilemeler İngilizcede “hendiadyoin, reduplication dual”; Almancada “Verdoppelung, Zwilligsformen, hendiadyoin”; Fransızcada ise “redoublement, hendiadyoin” terimleriyle karşılanmakta olup, bununla ilgili olarak ülkemizde bir çok çalışma yapılmıştır: Saadet Çağatay, Hasan Eren, Osman Nedim Tuna, Mehmet Ali Ağakay, Kerime

Üstünova, Cem Dilçin, Hülya Savran, Hüseyin Durgut, F. Sibel Bayraktar, Hanifi Vural, Gülsev Sev, A. Deniz Abik bu konu ile ilgili makaleler yazmışlar; Vecihe Hatiboğlu ise meydana getirdiği “İkileme” adlı eserle Türkçedeki ikilemeleri sözcük yapısı, sözcük türü, görevleri ve anlamları bakımından değerlendirmiştir.¹ Bunlardan önemli biri de Osman Nedim Tuna’nın çalışmasıdır. O, eş heceli ikilemelerde sıralama kuralları ve tabii ünsüz dizini üzerine çok değerli bir çalışma meydana getirmiştir. Tuna, çalışmasında sadece eş heceli 2022 ikilemeyi inceleyerek, eş heceli ikilemelerdeki ses düzenini ortaya koymuştur. Ayrıca Naile Hacızade, Azerbaycan Türkçesindeki deyimlerle ilgili yaptığı çalışmada deyimlerdeki ikilemeler konusuna da değinmiştir (Hacızade 2005).

İkilemeler hakkında bu genel bilgilerden sonra çalışmamıza geçmek istiyoruz. Çalışmamıza, deyimlerle ilgili en kapsamlı çalışmaların başında gelmesinden dolayı “Bölge Ağızlarından Atasözü ve Deyimler”² ile “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”³ adlı eserler temel alınmıştır. Bu eserlerden tespit edilen 828 sıralı iki-

¹ Saadet Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66; Hasan Eren, “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 2, s. 283-286, Ankara 1949; Osman Nedim Tuna, “Türkçenin Sayıca Eş heceli İkilemelerinde Sırala Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *TDAY-Belleten* 1982-1983, TDK Yay., Ankara 1986; “Türkçede Tekrarlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, s. 429-447, 1948 İstanbul; M. A. Ağakay, “İkizlemeler Üzerine”, *Türk Dili*, C. II, S. 16-17, s. 189-191, 1953 Ankara; “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, TDK Yay., Ankara 1954, s. 97-104; Vecihe Hatiboğlu, İkileme, TDK Yay., Ankara 1971; Türkçenin Sözdizimi, TDK Yay., Ankara 1972; “Kelime Grupları ve Kuralları”, *TDAY-Belleten* 1963, TDK Yay., 1988, s. 203-244; Kerime Üstünova, “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 21-27; “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., 2002 Ankara, s. 28-38; “Türkiye Türkçesinde Üçlemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., 2002 Ankara, s. 226-235; Hüseyin Durgut, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, *Türk Dil Kurumu V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara Eylül 2004; Hülya Savran, “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine”, *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, Yesevî Yay., İstanbul 1998, s. 565-570; Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Farsça Şiirlerinde İkileme”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 505-519; “Fuzulî’nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni”, *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I, Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c.19, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University 1995, s. 157-202; Fatma Sibel Bayraktar, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler” Alatoo Üniversitesi tarafından düzenlenen “Yusuf Has Hacıp ve Fikirleri” Sempozyumunda sunulan bildiri, Kırgızistan-Bişkek 2005; Hanifi Vural, “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, 2004; Gülsel Sev, “Divanü Lügati’t Türk’te İkilemeler” TDK. Yayınları, *Türk Dili Dergisi*, Ekim-2004, S. 634, s.497-511; A. Deniz Abik, “Derleme Sözlüğü’nde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü IX.Millî Türkoloji Kongresi 15-19 Eylül 1997 , İstanbul; “Bir İkileme Yapısı : (isim+II/+IU) (isim+ II/+IU)”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi 08-12 Kasım 1999.

² Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, C. II, TDK Yay., Ankara 1996.

³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, TDK Yay., Ankara 1984

leme, öncelikle ses özellikleri bakımından sonra ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin türüne ve yapısına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. DEYİMLERDE GEÇEN İKİLEMELERİN SES ÖZELLİKLERİ

1.1. Sözcüklerin İlk Seslerine Göre İkilemeler

1.1.1. Ünlü+Ünlü İle Başlayan İkilemeler

1.1.1.1. Aynı Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 38 ikileme tespit edilmiştir: *Erem erem* kesilmek; *Ağlaya ağlaya* yırtıldık, *şükür senden* kurtulduk; *Eşine eşine* geldi (çıkta) ocak başına; *Arkun arkun* söylemek; *Oş oş* ahıllı; *Sap kaba, gönül kaba, rezillik oba oba*; *Asım asım* olmak; *Umdum umdum*, geri yumdum; *Allah Allah*; *Almazalmaz* bakmak; *Ölüp ölüp* dirilmek; *İş iş* olmak; *Ez ez* suyunu iç; *Aman aman* (bir şey) olmamak; *Akıl akıl*, gel çengele takıl; *Temcit pilavı* gibi *ıstıttı ıstıttı* koymak; *Uma uma* döndük muma; *Üstüne üstüne* gitmek; *Ah ahısı* gitmiş, *of ofusu* kalmış. ...

1.1.1.2. Farklı Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 46 ikileme bulunmuştur: *Artık eksik* helal et; *Karı koca* bokçu oldu, *oğlan uşak* okçu oldu; *Ali Ahmet*, sen ne zahmet; *Ağır aksak*; *Akıllı uslu*; *El ense* etmek; *El ayak* çekilmek; *El etek* öpmek/çekmek; *Olur olmaz*; *Sinirleri alt üst* olmak/etmek; *Uyur uyanık*; *Erişine argacına* yetmek; *Elden ayaktan* çıkmak; *Eninde uzununda* olmak; *Altı üstü*; *Ardı arkası* kesilmemek; *Elde avuçta* bir şey kalmamak; *Elden ayaktan* düşmek; *Önünde ardında* gidilmez; *Eline ayağına* düşmek; *Önünü ardını* düşünmemek; *Ucunu ortasını* bulmak...

1.1.2. Ünlü +Ünsüz İle Başlayan İkilemeler

İkilemelerde genel olarak ünlü ile başlayan sözcüğün ünsüzle başlayan sözcüğe göre daha çok önde kullanıldığı görülmektedir. Bu gruba giren 190 ikileme vardır. Bu tür ikilemelerde, ünlü ile başlayan sözcüklerin büyük çoğunluğunda düz-geniş ve kalın ünlülerin kullanıldığı görülmektedir: *Acık bucuk*; *Afi kafi* yutmak/yemek; *Anıt benit* olmak; *Apır sapır* söylemek; *Arfa turfa*; *Azat buzat*, *cennetten bana* bir yer uzat; *Efin tefin* olmak; *Emiş yakış* olmak; *Enceği böceği* dolmuş; *Uydur buydur*, *uydur gaydır*; *Avok tavk* etmek; *Aymık saymık* etmek; *Ayran fuyran* olmak; *Eng beng* olmak; *Ayda yılda* bir namaz, o da Hakka yaramaz; *Adına dadına* kurban olmak; *Ağzına kılığına* bak; *Anam babam* kesem, *elime soksam* yessem; *Etini bitini* yemek; *Ali fili* yok; *Arı sırtı* sıyrılmış; *Abuk sabuk* konuşmak; *Abur cubur*; *Ağız burun* birbirine karışmak; *Ağız dil* vermemek; *Akıl sır* ermemek; *Ak pak*; *Aman zaman*; *İpsiz sapsiz*; *Övül yavul* geçinmek; *İpten kendirden* kurtulmuş;

İçli dışlı, soğan (sarımsak) başlı; *İpten kazıktan* kurtulmuş; *İte kaka*; *Eti budu* yerinde (*etli budlu*)...

1.1.3. Ünsüz +Ünlü ile Başlayan İkilemeler

Deyimlerdeki ikilemelerden 13 tanesi bu gruba girmektedir: *Dal omuz* etmek; *Sen bilirsin bir iki*, *ben bilirim on iki*; *Yunmuş arınmış* kömür çuvalı gibi; *Kanlı ayaklı*; *Kıraç yerde eşek bulup kancığını erkeğini* aramak; *Yememiş içmemiş*, başkasına söylemiş; *Yedik içtik*, yüzden düştük; *Dur otur* olmamak; *Dinden imandan* çıkmak; *Durmuş oturmuş*; *Kesip attığı* tırnak olmamak; *Tuz ekme* olsun/haini ...

1.1.4. Ünsüz+Ünsüz ile Başlayan İkilemeler

1.1.4.1. Sözcük Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 200 ikileme bulunmuştur: *Güreş güreş* hep Kamber alta gelir; *Hay zamane zamane*, eşekler arpa kırpar, atlar kaldı samana; *Kel kel* düşünmek; *Kuru kuru* kıyafet, soğuk suya ziyafet; *Levin levin* dolaşmak; *Lom lom* keşkeği; *Varken har har*, yokken *hur hur*; *Sidikli fiş fiş*, kukusu (armudu) pişmiş; *Eli ayağı sapır sapır* dökülmek; *Yiyeceğin bir hevenk*, ne gezen *tevek tevek*; *Yorgan verdim örtündü*, *beri beri* sürtüdü; *Kıçını tarttıkça geri geri* gider; *Dik dik* Hasan; *Civ civ* demez, saçmayı yemez; *Boş teneke gibi don don* etmek; *Boğazı culk culk* etmek; *Beçi beçi* demezsin, beçi kaymağı yemezsin; *Akşama kadar tak tak*, sabaha kadar aç yat; *Dum dum* helvası zannetmek; *Düğün evinden haberi yok*, samanlığa *keş keş* götürür; *Gil gil* ekmeği, *Zengil köprüsü*; *Anası farız beziyi ufak yapar*, çocuklar farız *çift çift* kapar; *Beleş beleş* olmak; *Çan çan* etmek/çarık olmak; *Dal dal* oldu, *kol kol* oldu; *Delide boynuz bitse sende çatal çatal*; *Dem dem* gelip *döm döm* gitmek; *Deve deve* hakırdak; *Diş diş* olmak; *Ekmeği saca sıcak sıcak* vurmak; *Gözleri dört dört* olmak; *Hoca hoca*, söz doğruca; *Halaza halaza*, yamalık oldun çula, palaza; *Hobe hobe*, Alişene ne tobe; *Kadı yiyen yüzü*, bildirder (*bıldır bıldır* eder) gözü; *Karış karış* dilli olmak; *Kaşık kaşık* toplar, *kepçe kepçe* dağıtır; *Kazan kazan* kazanın dibi delik; *Kenar kenar* durmak; *Kodu kodu* gezmez; *Kuru kuru* çaylarda boğulmak; *Dobra dobra* söylemek; *Doğru doğru* dosdoğru; *Fitil fitil* burnundan gelmek; *Gözleri fıldır fıldır* etmek; *Haydi haydi*; *Hele hele*; *Boy boy*; *Bucak bucak* kaçmak; *Burcu burcu* (kokmak); *Çiğ çiğ* yiyecek (birini)...

1.1.4.2. Farklı Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 341 ikileme tespit edilmiştir: *Saç sakal* çekmek; *Sap saman* ağası; *Sandık sepet* basmak; *Döklüm döşşek*; *Endil eli gibi tez gelir geçer*; *Ziyaret* çalısı gibi *gelen giden* takılır; *Geldi gitti tahtasına dönmek*; *Ağzını gıvış gıvış* ettir-

mek; *Dört dokuz* konuşmak; *Dil dudak* soruşturmak; *Burun kirin* etmek; *Bağ bacak* tutmamak; *Kel kız gelin* olmuş, *çarşı pazar* duymamış; *Telsiz taraksız* yıkamak; *El ile bozgun düzgün*; *Olende hapur hupur* (hat hat eder), *olmiyende hakka şükür*; *Hacı hoca* bizim koca; *Borç harç*; *Boy bos*; *Börtü böcek*; *Cambul cumbul*; *Cangıl cungul*; *Cart curt* etmek; *Cici bici*; *Cümbür cemaat*; *Çangıl çungul*; *Çar çur* etmek; *Har gür*; *Haşır neşir* olmak; *Hatır gönül* bilmemek; *Hatırına bal yağ*; *Hayal meyal*; *Hayat memat* meselesi; *Suyuna sapına* karışmamak; *Südü sümüğü* pak; *Fakir fakara* anası olmak; *Hırttan hamurdan* kesilmek; *Hetiye hütüye*, düşersin bir kötüye; *Hora hoş* geçirmemek; *Başını gözünü* yararak yapmak; *Beti benzi* kalmamak; *Beti bereketi* olmamak; *Dosta düşmana* karşı; *Eli yerden gökten* kesilmek; *Canla başla*; *Yüzü gözü* açılmak; *Yüzüne gözüne* bulaştırmak; *Yüzünü gözünü* açmak; *Şundan bundan* konuşmak; *Şunu bunu* bilmem; *Tadı tuzu* yok/kalmamak...

1.2. İkilemelerde Ses Benzerlikleri

İkilemelerin meydana getirilmesinde ses benzerliklerinin büyük önemi vardır. İkilemeleri kuran sözcükler genellikle ya ilk ses ya da hecede, veyahut son ses ya da hecede bir uyum arz eder. Hatiboğlu, ikilemelerdeki ses benzerlikleriyle ilgili olarak "*Türk düşüncesi, ikilemeleri kurarken bir çeşit kafiyeye arar. Ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi, ikilemede de ses benzerliği, ses uygunluğu kuralı vardır. Anlatımı güçlendirmek için, ikileme kurulurken ya aynı sesi veren aynı sözcük tekrar edilir yahut sesleri birbirine yakın olan, birbirini andıran sözcükler yan yana kullanılır.*" demektedir (Hatiboğlu 1972:54). İkilemelerin meydana getirilmesinde ön ses ve son seste olmak üzere iki türlü ses benzerliği kullanılmıştır.

1.2.1. Ön Seste Benzerlik

Ön seste benzerlik, ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin ilk ses ya da hecesinin birbiriyle uyaklı olmasıyla sağlanır.

1.2.1.1. Aynı Ünlü İle Başlayan İkilemeler

Aynı ünlü ile başlayan farklı sözcüklerden meydana gelmiş ikilemelerin sayısı 15'tir: *Ana ata* sofrasında büyümemiş; *Odu ocağı* sönmek/kör kalmak; *İngil ıgış*, yollar yokuş; *Ali Ahmet*, sen ne zahmet; *Ağır aksak*; *El ense* etmek; *El etek* çekmek; *Aç açık* karnım, salın daşaklarım salın; *Almayı armudu* taşladın, şimdi de bana mı başladın?; *Ardı arkası* kesilmemek ...

1.2.1.2. Aynı Ünsüz İle Başlayan İkilemeler

Aynı ünsüz ile başlayan farklı sözcüklerden meydana gelmiş ikilemelerin sayısı 145'tir: *Bağa bahçeye* dadanmak; *Besleyip berleyip* kermek; *Bulduk buşurduk*; *Başını bağırmı* yesin; *Bağ bacak* tutmamak; *Başı boğu* olmamak; *Burun boğaz* et-

mek; *Çuldan çuvaldan* olmak; Al gözümden *çatal çutal*; Kırılan *çanak çömlek* olsun; *Doğurmamış dokumamış* da genç kalmış; *Dil dudak* soruşturmak; Endil eli gibi tez *gelir geçer*; Ziyaret çalısı gibi *gelen giden* takılır; *Geldi gitti tahtasına dönmek*; *Ağzını gıvış gavuş* ettirmek; *Hırttan hamurdan* kesilmek; *Hacı hoca* bizim koca; *Hetiği hütüye*, düşersin bir kötüye; *Hora hoşa* geçirmemek; Olende *hapur hupur*, olmiyende hakka şükür; Yeni *kavun karpuz* çıktı, sıç hıyarın köküne; *Karaca kuraca* gördün de, kuzgun yavrusu mu sandın?; *Saç sakal* çekmek; *Sap saman* ağası; *Suyuna sapına* karışmamak; *Südü sümüğü* pak; *Sandık sepet* basmak; *Ağzında yar yaş* kalmamak; *Yeriş yetiş* yok kalmadı ...

1.2.2. İkinci Sözcüğün Başına Ünsüz Getirilerek Yapılan İkilemeler

Hatiboğlu, bu tür ikilemelerde anlamın pekiştirilmiş olduğunu, fazla sözcük kullanmadan ikilemeye “benzer, ilgili şeyler” anlamlarını kattığını ifade eder (Hatiboğlu 1971:21). Bu, ünlü ile başlayan ikilemenin ikinci sözcüğünün başına bir ünsüzün getirilmesiyle yapılır. Ünlü ile başlayan sözcüğün başına genelde *b, m, p, s, t, y* ve *z* ünsüzlerinin getirildiği görülmektedir. Bazı kullanımlarda ünsüzün, geldiği sözcüğün ünlüsünü de değiştirdiği tespit edilmiştir. Başına ünsüz getirilerek yapılan yeni sözcükler bazen anlamlı bazen de anlamsız olabilmektedir.

1.2.2.1. İkinci Sözcüğün Başına b- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Eng beng olmak; *Asarıp basarmak*; *Uydur buydur*, uydur gaydır; *Ayın bayın*; *Anit benit* olmak; *Azat buzat*, cennetten bana bir yer uzat...

1.2.2.2. İkinci Sözcüğün Başına m- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Türkçede sözcükler *m* ünsüzüyle başlamaz. İkilemeler içinde *m* ünsüzü ile başlamayan Türkçe ya da yabancı sözcüklerin *m* ünsüzüyle ikilemesinin yapıldığını görmekteyiz. Bunun için ünlü ile başlayan sözcüğün başına veya ünsüzle başlayan sözcüğün ünsüzü kaldırılarak yerine *m*- ünsüzü getirilir: *Enter menter*, hepsi birbirinden beter; *İdare müdare*, dübare; *Hayal meyal*; *Hık mık* etmek; *Şişeler mişeler*; *Şaka maka* derken; *Teker meker* yuvarlanmak; *Tıngır mıngır* ...

1.2.2.3. İkinci Sözcüğün Başına p- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Deyimlerdeki bazı ikilemelerde *s, t* ve *y* ünsüzleriyle başlayan ilk sözcüğün ikilemenin ikinci sözcüğünde *p* ünsüzüne döndüğünü görmekteyiz. İkilemelerde başına *p* ünsüzü getirilen sözcüklerin genellikle anlamsız olduğu ve sadece kullanıldığı ikilemelerden başka yerde geçmediği dikkati çekmektedir: *Sus pus* olmak; *Ters pers* olmak; *Yırtık pırtık*; *Süklüm püklüm*; *Süsleyip püslemek*.

Bazı ikilemelerde de ünlü ile başlayan sözcüğün başına p ünsüzünün getirildiğini ve geldiği sözcüğün ünlülerini de değiştirdiğini görmekteyiz: *Ekli pük-lü; Eski püskü.*

1.2.2.4. İkinci Sözcüğün Başına s- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Apır sapır söylemek; *Ayınk sayınk* etmek; *Abuk sabuk* konuşmak; *İkinip sıkınmak*; *Eme seme* yaramamak.

1.2.2.5. İkinci Sözcüğün Başına t- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Avok tavk etmek; *Efin tefin* olmak; *Alasan talasan* etmek; *İmi timi* bir/belirsiz.

1.2.2.6. İkinci Sözcüğün Başına y- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Ana yana kalmak

1.2.2.7. İkinci Sözcüğün Başına z- Ünsüzü Getirilerek Yapılan İkilemeler

Avurt zavurt etmek; *İvır zıvır.*

1.2.3. Son Seste Benzerlik

İkilemelerde akılda daha kolay kalması için birbiriyle uyaklı sözcükler kullanılır. Son seste benzerlik, ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin sonundaki ses, hece, yapım ya da çekim ekleri ile yapılırlar: *Acık bucuk*; *Emiş yakış* olmak; *Encēği böceği* dolmuş; *Endek dündek*; *Övül yavul* geçinmek; *Ayran fıryan* olmak; *Arında, urgunda* yürünmez.(gidilmez); *Ayda yılda* bir namaz, o da Hakka yaramaz; *Yağa bala* belemek; *Yedik içtik*, yüzden düştük; *Ağzına kılığına bak*; *Anam babam* kesem, elime soksam yesem; *Dağlar taşlar* işitsin; *Etini bitini* yemek; *Hedede sedede* geçmemek; *Kapılı bacalı* olmak; *Kın yan* etmek; *Pişirip taşırıp*, meydana getirmek; *Suyuna sapına* karışmamak; *Yunmuş arınmış* kömür çuvalı gibi; *Ali fili* yok; *Arı sırtı* sıyrılmış; *Döğür söğür* eri yok, sel götürecekt evi yok; *Elini ayağını* değiştirmek; *İçli dışlı*, soğan (sarımsak) başlı; *Yememiş içmemiş*, başkasına söylemiş; *Ziyaret çalısı* gibi *gelen giden* takılır; *Sugra Kübra* koşmak; *İpten kendirden* kurtulmuş; *Kıraç yerde* eşek bulup *kancığını erkeğini* aramak; *İmi timi* belirsiz; *Bitten sirkeden* çıkmak; *Dipli köşeli* bilmek; *İnez yanaz*; *Hını mını* hınt olmak; *Alasan talasan* etmek; Kalbinde *alası karası* olmamak ...

2. YAPILARINA GÖRE İKİLEMELER

2.1. Eşit Heceli Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 659 ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 210'i sözcük tekrarıyla 449'u de farklı sözcüklerle yapılmıştır.

2.1.1. Aynı Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 210 ikileme tespit edilmiştir: *İş iş* olmak; *Isıtıp ısıtıp* önüne koymak; *Hım hım* ile burunsuz, birbirinden uğursuz; *Güle güle*; Gözleri *çakmak çakmak* olmak; Gözleri *dolu dolu* olmak; Gözleri *fıldır fıldır* etmek; Göğsünü *gere gere*; Gök gürelemeden “Allah Allah” dememek; *Gidip gidip* gelmek; *Gerile gerile*; *Fitil fitil* burnundan gelmek; *Ez ez* suyunu iç; Elini kolunu *sallaya sallaya* gelmek/gezmek; *Durdu durdu*, turnayı gözünden vurdu; *Direk direk* bağırarak; *Dobra dobra* söylemek; *Doğru doğru* dosdoğru; *Dır dır* etmek; *Dik dik* bakmak; Dağ *doğura doğura* bir fare doğurdu; *Çiğ çiğ* yiyecek (birini); Benim oğlum bina okur, *döner döner* yine okur; *Beş beş* para mı saydı?; *Çekişe çekişe* pazarlık ...

2.1.2. Eşit Heceli Farklı Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Eşit heceli farklı sözcüklerden yapılan 449 ikileme vardır: *Cızıyı kabbeyi* kırmak; Güttüğün bir keçi ıslığın *dağı taşı* tutuyor; Gezdim *İran’ı Turan’ı* gene cennet gördüm buranı; *Alayı karayı* yığmak; *Almayı armudu* taşladın, şimdi de bana mı başladın?; *İliği soluğu* kesilmek; *Eli yüzü* yaprak açmak/bellisiz; Kalbinde *alası karası* olmamak; *Karnı sırtı* belli değil; *Burun boğaz* etmek; *Artık eksik* helal et; *Akar kokar* deri; *İN kalk* dünyası; *Ölüsünü dirisini* yerden çıkarmak; *Ömrünü gününü* yemek; Kırac yerde eşek bulup *kancığını erkeğini* aramak; *Etini bitini* yemek; *Heyesi yoğası* kesilmek; El etsem ellisi gelir, *kaşı gözü tellisi* gelir; *Arı duru* (konuşmak); *Yedik içtik*, yüzden düştük/gözden düştük; *Geldi gitti* tahtasına dönmek; *Yememiş içmemiş*, başkasına söylemiş; *Aldı sattı* İslamköyün imamı/ Peçeneğin imamı; *Aldım sattım* (bir kimseyi)/ galleyi kitledim; Eli tutar, gözü görür, *gezer yürür*; *Doğurmamış dokumamış* (da genç kalmış.); Endil eli gibi tez gelir geçer...

2.2. Az Heceli - Çok Heceli Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 155 ikileme bulunmuştur. Burada farklı sözcüklerle yapılan ikilemeler yanında aynı sözcüğün yapım ve çekim eki alanlarıyla yapılan ikilemeler de görülmektedir: *Dipli bucaklı*; *Dipli köşeli* bilmek; *Telsiz taraksız* yıkamak; *Tuv topuk* dememek; *Ağzına kılığına* bak; *Bulduk buşurduk*; *Dala budağa* yapışmak; *Yayan yapıldak*; *Yol yordam*; *Zehir zemberek* (söz); *Yeli yağmuru* dokunmak...

2.3. Çok Heceli - Az Heceli Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 14 ikileme tespit edilmiştir. Farklı sözcüklerden yapılan ikilemelerin yanında aynı sözcüğün çeşitli çekim ve yapım ekleri almasıyla yapılan ikilemeler de vardır: *Hasta, gözü sahandan tasta*; *Oğlandan kızdan* kesil-

mek; *Ekmekten aştan kesilmek; Üstüme iyilik sağlık; Yalayıp yutmak; Akıllı uslu; Akıl sır ermemek; Ağız dil vermemek; Çapıtına çuluna, âşıklık ne halına ...*

3. SÖZCÜKLERİN CİNSİNE GÖRE İKİLEMELER

3.1. İsim ve İsim Soylu Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

3.1.1. Aynı Kök ve Gövde Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 137 ikileme bulunmuştur: *Aloş aloş* deyip Aloş'u kurda verdi; *Anası farız beziyi ufak yapar, çocuklar farız çift çift kapar; Beleş beleş olmak; Çan çan çarık olmak; Dal dal oldu, kol kol oldu; Delide boynuz bitse sende çatal çatal; Dem dem gelip döm döm gitmek; Deve deve hakırdak; Diş diş olmak; Ekmeği saca sıcak sıcak vurmak; Gözleri dört dört olmak; Hobe hobe, Alişene ne tobe; Kadı yiyen yüzü, beldirder (bildir bildir eder) gözü; Karış karış dilli olmak; Kaşık kaşık toplar, kepçe kepçe dağıtır; Kazan kazan kazanın dibi delik; Kenar kenar durmak; Kodu kodu gezmez; Kuru kuru selavat, yanına yukarı yat; Kuyu kuyu kunduradan oldum, çavdar benim neme gerek; Oş oş ahıllı; Sap kaba, gönül kaba, rezillik oba oba; Püf püf eder ocağı, tavuk bokundan görünmez bucağı; Sıra sıra söğütler, alt yanında değirmen; Yavu yavu konuşmak; Sin sin gezer, sinir üzer; Ak ak yuyup (yıkayıp), mor mor (boz boz, gök gök) sermek; Akli öküz mayısı gibi kat kat olmak; Ben çuval çuval veririm, o harar harar ötürür; Değirmene vardım (gittim) derdimi yanmaya (dökmeye) değirmen başladı fır fır dönmeye; Kuru kuru kurbanın olayım, (takır takır yoluna); Eveli azdı, kart kart kazıdı; Gâvur gemisi gibi yan yan gitmek; Got got etmek; Gök gürlmeden "Allah Allah" dememek...*

3.1.2. Farklı Kök ve Gövde Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 286 ikileme tespit edilmiştir: *Acı soğan, kuru yavan; Ağzında yar yaş kalmamak; Ana ata sofrasında büyümemiş; Ay gün görmemiş/bacaya gelmek; Kın yan etmek; Zembil zümbül demeden bağı kesip kurtulmak; Sugra Kübra koşmak; Kırılan çanak çömlek olsun; Hacı hoca bizim koca; İngiliz ıgış, yollar yokuş; Kel kız gelin olmuş, çarşı pazar duymamış; Saç sakal çekmek; Sap saman ağası; Tuz ekmek olsun; Yeni kavun karpuz çıktı, sıç hıyarın köküne; Al gözüm-den çatal çatal; Kaldık oğlan uşak eline, minnet eyle geline; Karman çorman; Kaş göz etmek; Kelle kulak yerinde; Kelli felli; Kem küm etmek; Kılık kıyafet, köpeklere ziyafet; Kırık dökük; Kış kıyamet; Kol kanat olmak; Konu komşu; Kör topal; Kör kütük; Köşe bucak; Mırın kırın etmek; Mum direk; Odsuz bucaksız; Ölüm kalım meselesi; Öte beri; Palas pandıras; Paldır küldür; Saçma sapan (söz); Saç sakal ağartmak; Salkım saçak; Sayım suyum yok; Senet sepet; Ses seda çıkmamak; Sıkı fıkı; Sıralı sırasız; Sinirleri alt üst olmak; Soylu soylu; Süklüm püklüm; Şaka maka derken; Şapır*

şupur; Şu bu; Takas tukas etmek; Takım taklavat; Tatsız tuzsuz; Teker meker yuvarlanmak; Tek tük; Tıngır mungır; Tuz ekmek haini; Ufak tefek; Uyur uyanık; Üst baş; Ters pers olmak; Üzerine tuz biber ekmek; Vakitli vakitsiz; Var yok; Yağ bal olsun; Yaka paça; Yalan dolan; Yaşlı başlı; Yayan yapıldak...

3.1.3. İkilemelerin Sadece İyelik Eki Almış Sözcüklerle Kullanımı

3.1.3.1. İki Sözcüğü de İyelik Eki Alan İkilemeler

3.1.3.1.1. 1. Teklik Şahıs İyelik Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 12 ikileme bulunmuştur: *Oğlum kızım*, kadın boğazım; *Yünüm yapağım* kırkıldı; *Gözüm kaşım* bana yeter, babamın adı beni satar; *Ektiğim biçtiğim* nohut, çarşıya geldin de leblebi mi oldun?; Değirmenden gelirem, *üzüm gözüm* unudur; *Ammim dayım*, alayından aldım payın; *Anam babam* kesem, elime soksam yesem; *Gödenim gödenim*, misafir gelirse nederim?; *Canım canım*; *Özüm özüm* iki gözüm; *Ahum şahım* (bir şey) değil...

3.1.3.1.2. 2. Teklik Şahıs İyelik Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

1 ikileme tespit edilmiştir: *Elin ayağın* çalınsın.

3.1.3.1.3. 3. Teklik Şahıs İyelik Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

56 ikileme bu özelliği taşımaktadır: *İliği soluğu* kesilmek; *Yeli yağmuru* dokunmamak; *Eli yüzü* yaprak açmak; Kalbinde *alası karası* olmamak; *Karnı sırtı* belli değil; *Dişi trnağı* tutmamak; *Dini donu* yok; *Dibi doruğu* olmamak; *Ayı günü*; *Aşı gumanı* yok; *Yüzü gözü* yırtılmış; *Heyesi yoğası* kesilmek; El etsem ellisi gelir, *kaşı gözü* tellisi gelir; *Başı götü* bir; *Başı dişi* kalmamak; *Başı boğu* olmamak; *Eli ayağı* sapır sapır dökülmek; *Arı sırtı* sıyrılmış; *Ali fili* yok; *Odu ocağı* kör kalmak/sönmek; *Altı üstü*; *Ağzı gözü* şih ocağına gitmiş; *Ağzı burnu* içdeden, dönürler gelmiş Niğde'den; *İt gibi eli yüzü* yok; *Aklı fikri*; *Altı üstü*; *Ardı arkası* kesilmemek; *Aslı astarı* olmamak; *Ayrırsı gayrırsı* olmamak; *Ağzı burnu* yeri süpürmek; *Beti benzi* kalmamak; *Beti bereketi* olmamak; *Boku püsürü*; *Eli ayağı* bağlı olmak/kısa...

3.1.3.2. Sadece İkinci Sözcüğünde İyelik Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 7 ikileme tespit edilmiştir: *Hey heyleri* tutmak; *Görüüp göreceği* rahmet bu; *Olup olacağı*; *Ah ahısı* gitmiş, *of ofusu* kalmış...

3.1.4. İkilemelerin İyelik Eki + Hâl Ekleri Alan Sözcüklerle Kullanımı

3.1.4.1. İyelik + Yükleme Hâli Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

27 ikileme bu gruba girmektedir. Bunlardan 24'ünde her iki sözcükte, 3'ünde de sadece ikinci sözcükte bu ekler kullanılmıştır: *Ölüsünü dirisini* yerden

çıkarmak; Ömrünü gününü yemek; Kıraç yerde eşek bulup *kancığını erkeğini* aramak; *Etini bitini* yemek; *Elini ayağını* değiştirmek/yerden kesmek; *Elini gününü* yıkmış, kaşığını beline sokmuş; *Enini boyunu* ölçmek; *Canını bağırmı* yakmak; *Başını bağırmı* yesin; *Lorunu peynirini* görmemek; *Karışanı görüşeni* olmamak; *Önünü ardını* düşünmemek; *Saçını başını* yolmak; *Ucunu ortasını* bulmak; *Yaşını başını* almış; *Yüzünü gözünü* açmak; Değirmen suya gitmiş *cak cakasını* (şak şakasını) arıyor; Değirmeni suya verdi, *şah şahısını* arıyor; *Başını gözünü* yararak yapmak; *İciğini cıçığını* (iciğini cıçığını) çıkarmak/sormak; *İlerisini gerisini* (önünü ardını) düşünmemek; *Elini kolunu* sallaya sallaya gelmek; ...

3.1.4.2. İyelik + Ayrılma Hâli Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 2 ikileme bulunmuştur: *Derimden donumdan* çıktım; *Dişinden tırnağından* arttırmak...

3.1.4.3 İyelik + Yönelme Hâli Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 21 ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 19'unda her iki sözcükte, 2'sinde de sadece birinci sözcükte bu ekler kullanılmıştır: *Tilkinin bazarda işi ne, çalarlar dişine dişine*; *Suyuna sapına* karışmamak; *Ağzına kılığına* bak; *Davuluna davuluna* vurup, bir de *kasnağına kasnağına* vurmak; *Erişine argacına* yetmek; *Adına dadına* kurban olmak; *Enine boyuna* çekmek; *Yüzüne gözüne* bulaştırmak; *Saçına başına* bakmadan; *Sıcağı sıcağına*; *Huyuna suyuna* gitmek; *Çapıtına çuluna*, âşıklık ne halına; *Eğrisine doğrusuna*; *Eline ayağına* düşmek; *Eline eteğine* doğru; *Gözüne dizine* dursun; *Enine boyuna*; *Üstüne üstüne* gitmek; *Boruna körüne* yaşamak/gezmek; ...

3.1.4.4. İyelik + Bulunma Hâli Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

4 ikileme bu özelliğe sahiptir: *Ardında urgunda* yürünmez (gidilmez); *Eninde uzununda* olmak; *Önünde ardında* gidilmez; *Eninde sonunda*.

3.1.5. İkilemelerin Sadece Hâl Ekleri Almış Sözcüklerle Kullanımı

3.1.5.1. Yönelme Hâli İfade Eden İkilemeler

3.1.5.1.1. Her İki Sözcüğü de Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

27 ikileme bu gruba girmektedir: *Bağa bahçeye* dadanmak; *Yağa bala* belemek; *Ele avuca* muhtaç olmak; *Tarlaya pamuğa* sıçmak; *Gevene kekiğe* salma; *Ana yana* kalmak; *Dala budağa* yapışmak; *Hora hoşa* geçirmemek; *Hetiye hütüye*, düşersin bir kötüye; *Hedede sedede* geçmemek; *Ayağında kör mihü yok, yamaca yamaca* çıkar; *Ayağında mihü yok, döşemeye döşemeye* çıkar; *Ene yana* kalmak; *Kapıya bacaya* düşmek; *Akşama sabaha*; *Aza çoğa* bakmamak; *Dağlara taşlara*; *Dosta düşmana* karşı; *Ele güne* karşı; *Eme seme* yaramamak; *Etiliye sütlüye* karışmamak; *Hale*

yola koymak; Hesaba kitaba gelmez; İpe sapa gelmez; Sağa sola bakmamak; Suyu sabuna dokunmamak; Üçe beşe bakmamak...

3.1.5.1.2. İkinci Sözcüğü Yönelme Hâli Eki Alan İkilemeler

Bu gruba giren 10 ikileme bulunmuştur: *El âleme karşı davul çalmak; Gır gıra almak; İğne ipliğe dönmek; Kıran kırana; Peş peşe; Çoluk çocuğa (karışmak), Kendi kendine yemek; Boğaz boğaza gelmek...*

3.1.5.2. Ayrılma Hâli İfade Eden İkilemeler

3.1.5.2.1. Her İki Sözcüğü de Ayrılma Hâli Eki Alan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 19 ikileme bulunmuştur: *Hırttan hamurdan kesilmek; Çuldan çuvaldan olmak; Ekmekten aştan kesilmek; Bu makas böyle keserse, bu yel de böyle serse, saçtan sakaldan eser kalmayacak; Anlamazsın ilimden hikmetten; pösteği çalarsın mektepten; Bitten sirkeden çıkmak; İpten kendirden kurtulmuş; Elden ayaktan çıkmak/düşmek; Oğlandan kızdak kesilmek; Çerden çöpten; Dereden tepeden konuşmak; Dinden imandan çıkmak; Ekten püften deli kıza kaftan; Gözünü daldan budaktan esirgememek; Havadan sudan konuşmak; Şundan bundan konuşmak; İpten kazıktan kurtulmuş; Öteden beriden...*

3.1.5.3. Bulunma Hâli İfade Eden İkilemeler

3.1.5.3.1. Her İki Sözcüğü de Bulunma Hâli Eki Alan İkilemeler

İkilemelerden 8'i bu gruba girmektedir: *Ayda yılda bir namaz, o da Hakka yaramaz; Hasta, gözü sahadak tasta; Hayda hopta, biz de kaldık küpte; Bayramda seyrandak; Kenarda köşede; Kıyıda köşede; Ötede beride; Elde avuçta bir şey kalmamak.*

3.1.5.4. Vasıta Hâli İfade Eden Yapılanlar

3.1.5.4.1. Her İki Sözcüğü de Vasıta Hâli Eki Alan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 5 ikileme bulunmuştur: *Bokun bokun olmak; Arkun arkun söylemek; Götünü tarttıkça götün götün geri gitmek; Canla başla; Davulla zurnayla düğün olur da, Çingen ağasının haberi olmaz mı?*

3.1.5.4.2. İlk Sözcüğü Vasıta Hâli Eki Alan İkilemeler

Bu gruba giren 2 ikileme tespit edilmiştir: *Akla karayı seçmek; Yayan yapıldak.*

3.1.5.5. Yükleme Hâli İfade Eden İkilemeler

3.1.5.5.1. Her İki Sözcüğü de Yükleme Hâli Eki Alanlar

Bu gruba giren 16 ikileme tespit edilmiştir: *Alayı karayı yığmak; Almayı armudu taşladın, şimdi de bana mı başladın?; Cızıyı kabbeyi kırmak; Güttüğün bir*

keçi ıslığın *dağı taşı* tutuyor; Gezdim *İran'ı Turan'ı* gene cennet gördüm buranı; *Kazmayı küreği* dama atmak; *Kili tarağı* toplamak; *Toriği boriği* hep silkeledim; *Keli körü* toplamak; *Pılyı pırtıyı* toplamak; *Selamı sabahı* kesmek; *Şunu bunu* bilmem.

3.1.5.5.2 Sadece İkinci Sözcüğü Yükleme Hâli Eki Alan İkilemeler

Bu özelliğe sahip 1 ikileme tespit edilmiştir: *Eğri düzü* beğenmez.

3.1.6. Çokluk Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

5 ikilemede bu özelliği taşımaktadır: *Hasanlar Hasanlar*, dillerdir baş kesenler; *Dağlar taşlar* işitsin; *Aliler Veliler*, dam dolusu deliler; *Dağlara taşlara*; *Şişeler mişeler*.

3.1.7. Aitlik Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Deyimlerde geçen 1 ikileme bu özelliği taşımaktadır: *Öteki beriki*.

3.1.8. Birleşik İsimlerle Yapılan İkilemeler

3 ikileme birleşik isimlerle yapılmıştır: *Evlek evlek* sattık, *böyle böyle* battık; *Böyle böyle* hallar, imam kavuğunu sallar; *Şöyle böyle*; *Şimdi şimdi*.

3.1.9. Yapım Ekli Sözcüklerle Yapılan İkilemeler

3.1.9.1. İsim Kök ve Gövdesine İsimden İsim Yapma Eklerinin Getirilmesiyle Kullanılan İkilemeler

Bu gruba giren 63 tane ikileme tespit edilmiştir.

3.1.9.1.1 +an, +en İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 1 ikileme bulunmuştur: *Tümen tümen*

3.1.10.1.2. +ca, +ce İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 2 ikileme bulunmuştur: *Alaca bulaca*; *Karaca kuraca* gön-lüme görece.

3.1.9.1.3. +cIk, +cUk İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 3 ikileme bulunmuştur. Bunlardan 1 tanesinin iki sözcüğü, 2 tanesinin de 2. sözcüğü +cIk, +cUk isimden isim yapma ekini almıştır: *Kargacık burgacık*; *Hanım hanımcık*; *Kadın kadımcık*.

3.1.9.1.4. +II, +IU İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Her ikisi de +II, +IU eki alan ikileme 28 tanedir: *Taşlı taşlı* konuşmak; *Belli belli* vezir barmağı; *Kapılı bacalı* olmak; *İçli dışlı*, soğan (sarımsak) başlı; *Elli kollu*; *Etili sütlü* konuşmak (öykünmek); *Dipli bucaklı*; *Dipli köşeli* bilmek; *Sütlü sütlü* melemek; *Akıllı uslu*; *Alımlı çalımlı*; *Arpalı buğdaylı* oturmak; Bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var; *Ekli püklü*; *Eveli barklı*; *Geceli gündüzlü*; *Giyimli kuşamlı*; *Gizli kapaklı*; *Kanlı bıçaklı* olmak; *Kelli felli*; *Soylu soplu*; *Yağlı ballı* olmak; *Yaşlı başlı*; *Kanlı ayaklı*...

Sadece ilk sözcüğü +II, +IU isimden isim yapma eki alan ikileme sayısı 4'tür: *Gönüllü gönülsüz*; *Sıralı sırasız*; *Vakitli vakitsiz*; *Yerli yersiz*.

3.1.9.1.5. +IIk, +IUk İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Deyimlerde geçen 4 ikilemenin her iki sözcüğü de bu eki almıştır: *Dirlik düzenlik*; *Güllük gülistanlık*; *Haremlik selamlık* olmak; *Üstüme iyilik sağlık*.

1 ikilemenin sadece 2. sözcüğünde bu ek kullanılmıştır: *Dört dörtlük*.

3.1.9.1.6. +sIz, +sUz İ.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Her iki sözcüğü de bu eki alan 5 ikileme tespit edilmiştir: *Telsiz taraksız* yakamak; *Kokusuz yiğisiz* tavşan boku; *İpsiz sapsız*; *Odsuz bucaksız*; *Tatsız tuzsuz*.

Sadece 2. sözcüğü bu eki alan ikileme 5'tir: *Aç susuz* kalmak; *Gönüllü gönülsüz*; *Sıralı sırasız*; *Yerli yersiz*; *Vakitli vakitsiz*.

3.1.9.2. Fiil Kök ve Gövdesine Fiilden İsim Yapma Eklerinin Getirilmesiyle Kullanılan İkilemeler

3.1.9.2.1. -gIn; -gUn F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

2 ikileme bu gruba girmektedir: *El ile bozgun düzgün*; *Yorgun argın*.

3.1.9.2.2. -I; -U F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliği taşıyan 5 ikileme vardır: *Beli kırık tazı* gibi eğri eğri gezmek; *Eğri büğrü*; *Gözleri dolu dolu* olmak; *Çalı çırpı*; *Dayalı döşeli*.

3.1.9.2.3. -Iş; -Uş F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 2 ikileme bulunmuştur: *Emiş yakış* olmak; *Değiş tokuş*.

3.1.9.2.4. -k F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 11 ikileme tespit edilmiştir: *Artık eksik* helal et; *Evelek evlek* sattık, böyle böyle battık; *Açık saçık*; *Açık seçik*; *Çarpık çurpuk*; *Delik deşik*; *Direk direk* bağarmak; *Eksik gedik*; *Kırık dökük*; *Yırtık pırtık*; *Bölük pörçük*.

3.1.9.2.5. -m F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

9 ikileme bu özelliği taşımaktadır: Evvel bağlar bizimdi, *salkım salkım* üzümündü; şimdi bağlar elin oldu, çingil koruk oldu *Adım adım* ölçtüm, sınırımı biçtim; ne içindeyim, ne dışında; *Asım asım* olmak; Bu dünya *büküm büküm*, bir boğazım bir çüküm; *Ölüm ölüm*, hırlamaya ne borcum var?; *Ayırım ayırım* olasin; *Çirtim çirtim* çirtinmek; *Giyim kuşam*; *Ölüm kalım* meselesi.

3.1.9.2.6. -mA F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 2 ikileme bulunmuştur: *Delme takma*; *Derme çatma*.

3.1.9.2.7. -mAk F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 1 ikileme tespit edilmiştir: Gözleri *çakmak çakmak* olmak.

3.1.9.2.8. -n F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

1 ikileme bu özelliği taşımaktadır: *Dıkın dıkın* doldurmak.

3.1.9.2.9. İlk Sözcüğünde -II; -IU, İkinci Sözcüğünde -sIz, sUz F.İ. Yapma Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 1 ikileme bulunmuştur: *Belirli belirsiz* (Özkan 1999:213-220).

3.1.9.3. Yansıma Seslerden Meydana Gelen İkilemeler

Yansıma, Türkçe Sözlük'te "*Tabiat seslerine benzer seslerle yapılan kelime, ses yansıma*" şeklinde tanımlanmaktadır (TS 1998:2386). Bu konuda Türkiye'de en kapsamlı çalışmayı yapan Prof. Dr. Hamza Zülfikar, ikilemeleri meydana getiren yansıma sözcükleri iki başlık altında değerlendirmiştir. İkilemeyi oluşturan sözcükler arasında herhangi bir ses değişmesi olmadan sözcüklerin tekrarlanmasıyla yapılanları "tam ikileme", ikilemeyi oluşturan sözcüklerin ünlüleri ya da ünsüzlerinde herhangi bir değişme olmuşsa "kısımî ikileme" başlığı altında değerlendirmiştir (Zülfikar 1995:8). Yansıma sözcüklerden meydana gelen ikilemelerde Türkçe sözcüklerin başında bulunmayan *c, ğ, l, m, n, r, v, z* sesleri ile başlayan sözcüklerin bolca kullanıldığını görmekteyiz.

3.1.9.3.1. Aynı Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Deyimlerde geçen 50 ikileme bu gruba girmektedir: *Dem dem* gelip *döm döm* gitmek; *Eli ayağı sapır sapır* dökülmek; *Gağlarken gağlarken* kuzlamak; *Hak yoluna* vermez bir mangır, *bok yoluna* gider *tangır tangır*; *Püf püf* eder ocağı, *tavuk bokundan* görünmez bucağı; *Değirmene* vardım (*gittim*) *derdimi* yanmaya

(dökmeye) değirmen başladı *fır fır* dönmeye; *Hotur hotur* etmek; *Lom lom* keşkeği; *Melemez melemez*, ağzı gözü dağıldı gelemez; *Varken har har*, yokken *hur hur*; *Sidikli fiş fiş*, kukusu (armudu) pişmiş; *Tah yemiş karı götü* gibi *dır dır* etmek; *Şirinim şak şak*; *Harıl harıl* yanan ben, yine kıçta kalan ben; *Kıtır kıtır* (*kit kit*) kıtnaşmak; *Keleme* (lahana) geldi mi *kıyır kıyır*, bıçağa geldi mi *bee*; *Göt biti* gibi *vit vit* ötmek; *Fıngıl fıngıl* yün atsan da boşa; *Eski tavuk kışa kışa*, yeni tavuk *bülü bülü* (*pine pine*); *Civ civ* demez, saçmayı yemez; *Boş teneke* gibi *don don* etmek; *Boğazı culk culk* etmek; *Beçi beçi* demezsin, beçi kaymağı yemezsin; *Akşama* kadar *tak tak*, sabaha kadar aç yat; *Kuru kuru* kurbanın olayım, (*takır takır* yoluna); *Dum dum* helvası zannetmek; *Eveli azdı*, *kart kart* kazıdı; *Evde yok un bulgur*, *kır ata binmiş hop hop* (ne yaman) kalgır; *Dızık dızık* gitmek; *Gır gıra* almak; *Tıptış tıptış* yürümek (gitmek); *Vıcık vıcık*; *Vıdı vıdı* etmek; *Ah ahısı* gitmiş, *of ofusu* kalmış; *Çan çan* etmek...

3.1.9.3.2. Farklı Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

34 ikileme bu özelliğe sahiptir: *Kız evinin habarı yok*, oğlan evi *tambır tumbur*; *Olende hapur hupur*, olmiyende hakka şükür; *Ağzını gıvış gavuş* ettirmek; *Gürle çatla* (*patla*) da yağmazsan yağma; *Düğün evi tak tuk*, el oynadı biz baktık; *Dep düp* deyip durmak; *Dambır dumbur* (*dam dumu*) nerde, deli kız orda; *Tin ton* oyununa çevirmek; *Olursa çat pat*, olmazsa aç yat; *Cambul cumbul*; *Cangıl cungul*; *Cart curt* etmek; *Çangıl çungul*; *Çar çur* etmek (olmak); *Har güür*; *Herkese şapur şupur* da bize gelince ya *Rabbi şükür mü?*; *Oflayıp puflamak*; *Paldır küldür*; *Şangır şungur*; *Şapır şupur*; *Tıngır mıngır*; *Zart zurt* etmek; *Mırın kırın* etmek; *Ivır zıvır*; *Kem küüm* etmek; *Hık mik* etmek; *İciğini ciciğini* çıkarmak (sormak); *İciğini ciciğini* çıkarmak; *Cici bici*; *Avurt zavurt* etmek; *Tan tuna* gitmek...

3.2. Fiillerle Yapılan İkilemeler

Deyimlerdeki ikilemelerden 176 tanesi fiiller ile yapılmıştır. Bunlardan 61 tanesi sözcük tekrarı, 115 tanesi de farklı sözcüklerden meydana gelmiştir.

3.2.1. Sıfat-Fiil Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

Deyimlerde sıfat-fiil ekleri ile kurulan 29 tane ikileme tespit edilmiştir: *Döğür söğür* eri yok, sel götüreceği evi yok; *Döğen söğen* erim mi var? Yoksa *yel aparan* evim mi var?; *Almaz almaz* bakmak; *Çözen çözen* çekilmek; *Alcak verecek* karabacak; *Yunmuş arınmış* kömür çuvalı gibi; *Ziyaret çalısı* gibi *gelen giden* takılır; *Varan gelenin* oğlu; *Akar kokar* deri; *Elinden hiçbir şey uçan kaçan* kurtulmamak; *Olan biten*; *Yenilir yutulur* gibi değil; *Eden eleyen* kurtuldu, paçadan baka-

nın gözü kör oldu; *Bilir bilmez; İster istemez; Diken diken olmak; Durmuş oturmuş; Ellenmemiş dillenmemiş; Görmüş geçirmiş...*

3.2.2. Zarf-Fiil Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

3.2.2.1 . -A Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 43 ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 34 tanesi aynı, 9 tanesi de farklı sözcüklerden meydana gelmiştir: Ağzına *basa basa*; Başına *kalka kalka* gözünü kör etmek; *Dinleye dinleye* kulağı sağır olmak; *Eşine eşine* geldi (çık-tı) ocak başına; *Gele gele* yan devrilmek; Karga dermiş ki: "Uşaklarım olalı kar-nım doya (burnumu *göme göme*) bok yiyemedim; *Ağlaya ağlaya* yırtıldık, şükür senden kurtulduk; *Büyülte büyülte* ahıra sığmaz etmek; Dokuz köpeğe bir yufka, öldüm *dıka dıka*; Kel *kaşına kaşına*, çıktı ocak başına; *Sora sora* gittim Enderos'a; *Vara vara* vardık bir çorak yere; *Güle güle* bir etmek; Sırım *yiye yiye* göne dayanır-sın; *Devrile devrile* yanasıca; Tatarın atı gibi *yiye yiye* gelir, *sıça sıça* gider; Ver-diğin bir yumurta, öldürdün *dürte dürte*; *Öve öve* örkeneğini çıkarmak; *Döve döve* mazıya salam da, bana ne kadar mazı getire; *Bile bile* lades; *Çekişe çekişe* pazarlık; Dağ *doğura doğura* bir fare doğurdu; *Gerile gerile*; Göğsünü *gere gere*; *Güle güle*; Kafasına *vura vura*; Kıçına *baka baka*; *Tepe tepe* kullanmak; *Uma uma* döndük muma; *Yüze yüze* kuyruğuna gelmek; *Yata uzana*, hazır kazana; *Bata çıka*; *Düşe kalka*; *İte kaka*; *Sere serpe*; *Tıka basa* doldurmak/yemek...

3.2.2.2 -ArAk Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Deyimlerde bu ekle kurulan 1 ikileme bulunmuştur: *Konarak göçerek*, lale sümbül biçerek, kahve tütün içerek.

3.2.2.3. -İ; -U Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 3 ikileme bulunmuştur: *Deyini deyini* ağlamak; *Dolanı dolanı* gelmek; Gelin getirdim *oynayı oynayı*, gelin gösterdi çatal aynayı.

3.2.2.4. -İp,-Up Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 66 ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 11'i sözcük tekrarı, 56'sı da farklı sözcüklerden meydana gelmiştir: *Çekip çekip* çıkarmak; *Eleyip ele-yip* kepeğini içine katmak; *Eşip eşip* yemek; *Gidip gidip* gelmek; *Isıtıp ısıtıp* önüne koymak; *Kalkıp kalkıp* oturmak; Ne *yapıp yapıp*; *Ölüp ölüp* dirilmek; Temcit pilavı gibi *ısıtıp ısıtıp* koymak; *Pişirip taşırıp*, meydana getirmek; *Besleyip berleyip* kermek; *Avlayıp kuşlayıp* getirmek; *Yülenip bilenmek*; *Eleyip belemek*; *Eveleyip geve-lemek*; *Evirip çevirmek*; *Ezilip büzülme*; *Gelip çatmak*; *Gezip tozma*; *Gülüüp geçmek*; *İknıp sıkınmak*; *Görüp göreceği* rahmet bu; *Görüp gözetmek*; *İndirip bindirmek*; *Kasıp kavurmak*; *Kırılıp bükülme*; *Kırıp geçirmek*; *Kırıp sarmak*; *Kızarıp bozarmak*; *Oflayıp*

puflamak; Olup bittiye getirmek; Olup olacağı; Ölçüp biçmek; Özenip bezenmek; Pişirip kotarmak; Satıp savmak; Serilip serpmek; Sıçıp sıvamak; Silip süpürmek; Soyunup dökünmek; Sövüp saymak; Süsleyip püslemek; Takıp takıştırmak; Telleyip pullamak; Verip veriştirmek; Yalayıp yutmak; Yanıp yakılmak...

3.2.2.5. -ken Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

-ken zarf-fiil eki ile kurulan 1 ikileme tespit edilmiştir. *Gağlarken gağlarken kuzlamak.*

3.2.2.6. -mAdAn Zarf-Fiil Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bir ikilemenin sadece ikinci sözcüğünde bu ek tespit edilmiştir: *Durup dinlenmeden.*

3.2.3. Birleşik Fiillerle Yapılan İkilemeler

Bu gruba giren 1 ikileme bulunmuştur: *Noldu noldu* böyle oldu.

3.2.4. Kip Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

3.2.4.1. Haber Kiplerinin Kullanıldığı İkilemeler

3.2.4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 18 ikileme tespit edilmiştir: *Altımdan bir yılan çıktı, döndü döndü* beni soktu; *Seçti seçti* seçmeliğe düştü; *Umdum umdum*, geri yumdum; *Yattı yattı* yarmaladı, kalktı yeri tırmaladı; *Yedik içtik*, yüzden düştük/gözden düştük; *Aldı sattı* Peçeneğin imamı; *Aldım sattım*; *Bulduk buşurduk*; *Yundun arındın*, kazlara döndün; yeni yeten kızlara döndün; *Attımdı bir gavara, vardı vurdu* duvara; *Oldum bittim*; *Altımdan bir yılan çıktı, döndü döndü* beni soktu; *Durdu durdu*, turnayı gözünden vurdu...

3.2.4.1.2. Geniş Zaman Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 11 ikileme bulunmuştur: *Oynar oynar* üstü cıncık; *Melemez melemez*, hiçbir işe gelemmez; *Melemez melemez*, ağzı gözü dağıldı gelemmez; *Sarığı sarar sarar*, ulamı yetiştigi yere sokarsın; *Atar atar* vuramaz, Kel Sinan da iştahından duramaz; *Atlı kaçar kaçar*, yayan arkasına ne düşer; *Endil eli gibi tez gelir geçer*; *Eli tutar*, gözü görür, *gezer yürür*; *Ölür gider*, kuyruğu dik tutar; *Döner do-laşır* yularına sarılır; *Benim oğlum bina okur, döner döner* yine okur.

Bu ikilemelerden birinde olumsuz geniş zaman eki kullanılmıştır: *Almazsın satmazsın*, pazarda işin ne?.

3.2.4.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu özelliğe sahip 3 ikileme vardır: *Yememiş içmemiş*, başkasına söylemiş; *Doğurmamış dokumamış* (da genç kalmış.); *Almış satmış* çekmeceyi kapatmış.

3.2.4.2 Tasarlama Kiplerinin Kullanıldığı İkilemeler

İkilemelerde tasarlama kiplerinde sadece emir kipinin kullanıldığı görülmektedir.

3.2.4.2.1. Emir Eklerinin Kullanıldığı İkilemeler

3.2.4.2.1.1. 2.Teklik Şahıs Emir Ekinin Kullanıldığı İkilemeler

Bu gruba giren 24 ikileme bulunmuştur. Bunlardan 10 ikileme aynı sözcükle, 14 ikileme ise farklı sözcüklerden meydana gelmiştir. Aynı kök veya gövde fiillerin tekrarı ile yapılan ikilemeler: *Döv döv*, ham demir; *Bela bana*, çor bana, *kaldır kaldır* vur bana; *Dön dön* arkana bak; *Say say* da yerine taş koy; *Otur otur* bak üstüne, cıngırıklar tak üstüne; *Doku doku* bez, *söyle söyle* o söz; *Düşün düşün* boktur işin; *Ez ez* suyunu iç...

Farklı kök ve gövde fiillerle yapılan ikilemeler: *İN kalk* dünyası; *De geç* karşıya; *Osurma sıçma* Abdullah ağa hıyar ekliyor; *Dur otur* olmamak; *Sus pus* olmak; *Ört bas* etmek; *Yaz boz* tahtasına çevirmek; *Yalvar yakar* olmak, *Uydur buydur*, uydur gaydır; *Yeriş yetiş* olmak; *Gürle çatla* (patla) da yağmazsan yağma; *Sarmaş dolaş* olmak; *Elesin melesin*, köyün köpeği yüzünü yalasin; *Osurmayın sıçmayın* köyde kehe var....

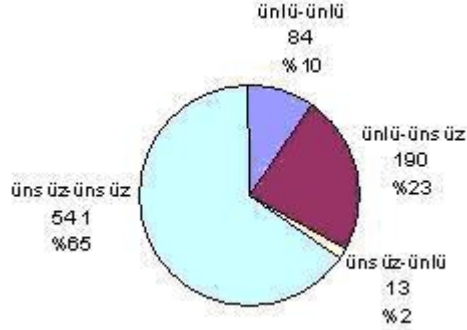
SONUÇ

Çalışmada deyimlerde kullanılan ikilemelerin ses ve şekil yapısı açısından incelenmesinde varılan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. İkilemeleri Meydana Getiren Sözcüklerin İlk Seslerine Göre Dağılımları

Deyimlerdeki 828 ikilemeyi meydana getiren sözcüklerin ilk seslerinin ünlü ve ünsüz olma durumlarına göre yüzde dağılımları şekil 1’de görülmektedir.

Bunlardan ünsüz-ünsüz ile başlayan sözcüklerle yapılan ikilemelerden %37’si aynı sözcüklerden, %63’ü de farklı sözcüklerden meydana gelmiştir. İkilemeleri meydana getiren sözcüklerin ilk ünsüzlerinde bir sıralama üstünlüğü olduğunu görmekteyiz. Deyimlerdeki ikilemelerde buna uymayan 77 ikileme tespit edilmiştir: *Canını bağrını* (yakmak), *Canla başla*, *Cici bici*, *Derme çatma*, *Daldan budaktan* (esirgememek), *Dipli bucaklı*, *Düğün bayram* (etmek)...

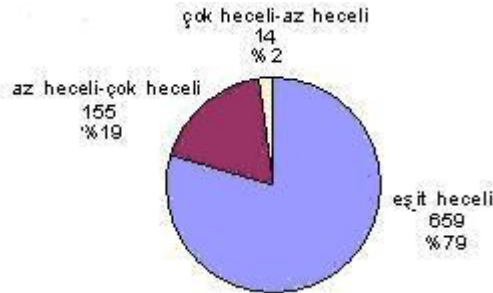

Şekil 3. Sözcüklerinin ilk seslerinin ünlü/ünsüz olmasına göre deyimlerdeki ikilemeler

Ünlü-ünlü ile başlayan ikilemelerde ise durum şöyledir: Sözcük tekrarı ile yapılan ikilemeler % 45, farklı sözcüklerden oluşan ikilemelerin oranı ise %55'tir.

Mehmet Ali Ağakay, yaptığı incelemelerde ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin ilk hece ünlülerinde bir sıra üstünlüğü olduğunu ortaya koyarak "Kapalılarla yuvarlaklara göre açık ve düz olan a, sonra e, kapalı yuvarlaklara göre de düzler ve özellikle açık yuvarlak olan o ve ö üstün tutularak başa alınır." ifadesini kullanır (Ağakay 1988:102). Osman Nedim Tuna da eşit heceli ikilemelerdeki ses düzenini istatistik bilgi olarak göstermiştir (Tuna 1986:163-228). Deyimlerdeki 133 ikilemenin bu kurala uymadığını görmekteyiz: *Belli başlı*, *Borç harç*, *Burun boğaz* (etmek), *Cızıyı kabbeyi* (kırmak), *Durup dinlenmeden*, *Ele avuca* (sığmamak vb.), *Eli ayağı* (kısa vb.), *Erişine argacma* (yetmek) ...

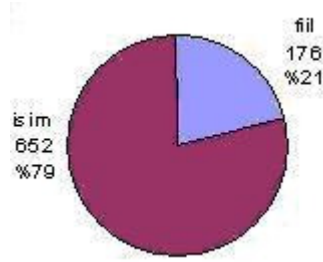
2. Hece Sayılarına Göre İkilemeler

Şekil 2. Hece sayısına göre deyimlerdeki ikilemeler

Deyimlerdeki ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin hece sayılarına göre durumu şekil 2’de görülmektedir. Eşit sayıda hece içeren ikilemelerden %68’si farklı, %32’si aynı sözcüklerden meydana getirilmiştir.

3. Sözcüklerin Cinsine Göre İkilemeler

Şekil 3. Sözcük cinslerine göre deyimlerdeki ikilemeler

İkilemelerdeki sözcükleri cinslerine göre sınıflandırıldığında isimlerle yapılan ikilemelerin fiillerle yapılan ikilemelere göre hemen hemen dört kat fazla olduğu görülmektedir.

İsimlerle yapılan 654 ikilemenin %25’i aynı, %75’i ise farklı isimlerden yapılmıştır. Fiillerle yapılan 178 ikilemede ise bu oran şöyle olmaktadır: Aynı fiillerle yapılan ikilemeler %35, farklı fiillerle yapılan ikilemeler ise % 65 olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkilemelerden sadece iyelik eki alanların sayısı 76’dır. Bunlar içinde iki sözcüğü iyelik eki alan ikileme %91, sadece ikinci sözcüğü iyelik eki alan ikileme ise %9 oranındadır.

Sadece iyelik eki alan ikilemeler şahıslara göre incelendiğinde I. teklik şahıs iyelik eki alan %16, II. teklik şahıs eki alan %1, III. teklik şahıs eki alan %83’tür.

Deyimlerde hâl eki alan ikilemelerin de bol miktarda kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan 54’ü iyelik+hâl ekleri alan ikilemeler; 88’i de sadece hâl ekleri alan ikilemeler olmak üzere 142 ikileme tespit edilmiştir. İyelik+hâl ekleri alan ikilemelerden %39’u iyelik+yönelme, %50’si iyelik+yükleme, %4’ü iyelik+ayrılma, %7 iyelik+bulunma hâl ekleri almıştır.

Sadece hâl ekleri alan ikilemelerin oranı ise şöyledir: Yönelme hâli ekini alan ikileme sayısı 37’dir. Bunlardan her iki sözcüğü de yönelme eki alan %73, sadece ikinci sözcüğü yönelme eki alan %27’dir. Ayrılma hâli ekini alan ikileme sayısı 19’dur. Bulunma ekini alan ikileme sayısı 8’dir. Vasıta hâli ekini alan ikileme sayısı 7’dir. Bunlardan her iki sözcüğü de vasıta hâli eki alan ikileme %71,

sadece birinci sözcüğü vasıta hâli eki alan %29'dur. Yükleme hâli ekini alan ikileme sayısı 17'dir. Bu ikilemelerden her iki sözcüğü yükleme hâli eki alan ikileme %94, sadece ikinci sözcüğü yükleme eki alan ikileme %6'dır.

4. Çokluk eki alan ikilemelerin sayısı 5'tir.

5. Aitlik ekini alan 1 ikileme tespit edilmiştir: *Öteki beriki*.

6. Birleşik isimlerle 3, birleşik fiillerle yapılan 1 ikileme mevcuttur.

7. Deyimlerde 84 ikileme yansıma seslerden türeyen sözcüklerle yapılmıştır. Bunlardan %60'ı sözcük tekrarıyla, %40'ı da farklı yansıma sözcüklerden meydana gelmiştir.

8. Fiillerle yapılan ikilemelerin 116 tanesinde zarf-fiil ekleri kullanılmıştır: %37'sinde -A; %1'inde -ArAk; %3'ünde -I, -U; %57'sinde -Ip, -Up, %1'inde -ken, %1'inde de -mAdAn zarf-fiil ekleri kullanılmıştır.

9. 56 ikilemede kip ekleri kullanılmıştır. Bunlardan %58'inde haber, %42'sinde de tasarlama kipleri kullanılmıştır. Haber kiplerinden %55'inde görülen geçmiş zaman, %36'sında geniş zaman ve %9'unda da öğrenilen geçmiş zaman ekleri kullanılmıştır. İkilemelerde tasarlama kiplerinden sadece emir eklerinin kullanıldığını görmekteyiz.

10. Aynı sözcüklerden kurulan bazı ikilemelerde *falan filan* ve *zar zor* ikilemelerinin *filan falan* ve *zor zar* örneğindeki gibi sözcükler arası sıralama değişikliğinin olduğunu görmekteyiz. Bu da bazı ikileme yapılarının henüz kalıplaşma sürecini tamamlamadığını gösterir.

11. Aynı ikilemelerden bazılarının farklı deyimlerde farklı yardımcı fiillerle kullanıldığını görmek mümkündür: *Alt üst* etmek/olmak; *Çar çur* etmek/olmak ...gibi.

12. Biri olumlu biri olumsuz sözcüklerle yapılan ikilemelerde olumlu sözcükler başta kullanılmıştır: *Yerli yersiz*, *Vakitli vakitsiz*, *Sıralı sırasız*, *belirli belirsiz*, *Gönüllü gönülsüz* gibi.

13. İkilemelerde ses benzerliği yoluyla türetilen sözcükler sona alınmıştır: *Oflayıp puflamak*, *Soylu soplu*, *Sus pus* (olmak), *Süklüm püklüm*, *Süsleyip püslemek*, *Şangır şungur*, *Takas tukas* (etmek), *Şişeler mişeler*, *Takım taklavat*, *Teker meker* (yularlanmak),... Deyimlerde bu yapıya uymayan ikilemeler de vardır: *Konu komuşu*, *Çoluk çocuğa* (karışmak), *Çoluk çocuk* (elinde kalmak)...

Özet olarak, deyimlerin ikilemeler bakımından zengin bir varlığa sahip olduğu görülmektedir. Bugün konuşma ve yazı dilinde unutulmuş birçok ikilemeyi içinde barındıran deyimler, dilimizin sözcük ve yapı zenginliğini ortaya koymasından son derece önemli dil ürünlerimizden olup, ikilemelerin tarihini tespit edebilme açısından da bizlere önemli ip uçları vermektedir. ©

Abur cubur	Alı filı (yok)
Abuk sabuk (konuşmak)	Alımlı çalımlı
Acık acık	Alıp çevirmek
Acık bucuk	Ali Ahmet
Aç açık (karnım)	Aliler Veliler
Açık saçık	Allah Allah (dememek)
Açık seçik	Allak bullak (olmak)
Aç susuz (kalmak)	Allayıp pullamak
Adım adım (ölçmek vb.)	Almayı armudu (taşlamak)
Adına dadına (kurban olmak)	Almazalmaz (bakmak)
Adı sanı (belirsiz)	Aloş aloş (demek)
Afı kafi (yutmak)	Alt üst (etmek vb.)
Afur tafura (gelmemek)	Altı üstü
Ağır aksak	Aman aman (olmamak)
Ağız burun (birbirine karışmak)	Aman zaman
Ağız dil (vermemek)	Ammım dayım
Ağlaya ağlaya (yırılmak)	Ana ata (sofrası)
Ağzı burnu (yerinde vb.)	Ana baba (eline bakmamak vb.)
Ağzı dili (yok)	Ana yana (kalmak)
Ağzı gözü	Anam babam (kesem)
Ağzına kılığına (bakmak)	Anıt benit (olmak)
Ah ahısı (gitmek)	Apar topar
Ahum şahım (bir şey değil)	Apır sapır (söylemek)
Ak ak (yumak)	Ar namus (tertemiz)
Ak pak	Ara sıra
Akar kokar (deri)	Arayıp taramak.
Akıl akıl (gel çengele takıl)	Ardı arkası (kesilmemek)
Akıl sır (ermemek)	Ardında urgunda (yürümek)
Akıllı uslu	Arfa turfa
Akla karayı (seçmek)	Arı duru (konuşmak)
Aklı fikri	Arı sıırı (sıyrılmak)
Akşama sabaha	Arı sili
Ala bula (kuş)	Arkun arkun (söylemek)
Alaca bulaca	Arpalı buğdalı
Alan talan (olmak)	Arpalı buğdaylı (oturmak)
Alasan talasan (etmek)	Artık eksik
Alası karası (olmamak vb.)	Asarıp basarmak
Alavere dalavere	Asım asım (olmak)
Alayı karayı (yığmak)	Asıp kesmek
Alcak verecek	Aslı astarı (olmamak)
Aldı sattı	Aşağı yukarı (düşmek)
Aldı yürüdü	Aşı gumanı (yok)
Aldım sattım	Atar atar (vuramaz)

Atıp tutmak
 Atif ütüf
 Avaz avaz (bağırarak)
 Avı yivi (bulunmamak)
 Avk tavk (etmek)
 Avlayıp kuşlayıp (getirmek)
 Avul yavul (geçinmek)
 Avurt zavurt (etmek)
 Ayda yılda (bir)
 Ay gün (görmemiş vb.)
 Ayı günü
 Ayılıp bayılmak.
 Ayın bayın
 Ayınk sayınk (etmek)
 Ayran fiyran (olmak)
 Ayrım ayrım (olasın)
 Ayrısı gayrısı (olmamak)
 Ayri gayri (bilmemek)
 Az buz (olmamak)
 Az çok
 Aza çoğa (bakmamak)
 Azat buzat
 Badi badi (yürümek)
 Bağ bacak (tutmamak)
 Bağa bahçeye (dadanmak)
 Baka baka
 Bal yağ (hatırına)
 Balını yağını
 Balum balum (bakmak)
 Barış görüş (olmak)
 Basa basa (ağzına)
 Basıp gitmek
 Baş beyin (kalmamak)
 Baş göz (etmek)
 Baş kış (belli değil)
 Başı boğu (olmamak)
 Başı dişi (kalmamak)
 Başı götü (bir)
 Başını bağırını (yemek)
 Başını gözünü (yararak yapmak)
 Bata çıka
 Bayramda seyranda
 Bazı bazı

Beçi beçi (demek)
 Beleş beleş (olmak)
 Belirli (belli) belirsiz
 Belli başlı
 Belli belli
 Beri beri (sürtünmek)
 Beş beş (para mı saydı?)
 Besleyip berleyip (kermek)
 Beti benzi (kalmamak)
 Beti bereketi (olmamak)
 Bildır bildır (etmek)
 Bile bile (lades)
 Bilir bilmez
 Bir bir
 Bir iki
 Bitten sirkeden (çıkmaq)
 Boğaz boğaza (gelmek)
 Boku püsürü
 Bokun bokun (olmak)
 Borç harç
 Boruna körüne (yaşamak)
 Boy bos
 Boy boy
 Boz boz (sermek)
 Bozgun düzgün
 Bölük pörçük
 Börtü böcek
 Böyle böyle
 Bucak bucak (kaçmak)
 Bugün yarın
 Bulduk buşurduk
 Bulup buluşturmak
 Burcu burcu (kokmak)
 Burun boğaz (etmek)
 Burun kirin (etmek)
 Büküm büküm
 Bülü bülü
 Büyülte büyülte
 Cak cakısını (aramak)
 Cambul cumbul
 Cangıl cingul
 Canım canım
 Canını bağırını (yakmak)

Canla başla	Dal dal (olmak)
Cart curt (etmek)	Dal omuz (etmek)
Cızıyı kabbeği (kırmak)	Dala budağa (yapışmak)
Cici bici	Dalayım dulayım
Civ civ (demek)	Daldan budaktan (esirgememek)
Culk culk (etmek)	Dallanıp budaklanmak
Cümbür cemaat	Dambır dumbur
Çakmak çakmak (olmak)	Dap diri (sıçramak)
Çalı çırpı	Davulla zurnayla
Çalıp çırpmak	Davuluna davuluna (vurmak)
Çan çan (etmek vb.)	Dayalı döşeli
Çanak çömlek	Dayayıp döşemek
Çangıl çungul	De geç
Çapıtına çuluna	Değiş tokuş
Çar çur (etmek vb.)	Deli dolu
Çarpık çurpuk	Deli divane (olmak)
Çarşı pazar	Delik deşik
Çat pat	Delme takma
Çatal çatal	Dem dem (gelmek)
Çatal çatal	Dep düp (demek)
Çeki düzen (vermek)	Dereden tepeden (konuşmak)
Çekip çekip (çıkarmak)	Derimden donumdan (çıktım)
Çekip çevirmek	Derli toplu
Çekişe çekişe (pazarlık)	Derme çatma
Çer çöp	Deve deve (hakırdak)
Çerden çöpten	Devrile devrile (yanasınca)
Çift çift (kapmak)	Deyini deyinini (ağlamak)
Çift çubuk	Dıka dıka
Çiğ çiğ (birini yemek)	Dıkın dıkın (doldurmak)
Çirtim çirtim (çirtinmek)	Dır dır (etmek)
Çoluk çocuğa (karışmak)	Dızık dızık (gitmek)
Çoluk çocuk (elinde kalmak)	Dibi doruğu (olmamak)
Çör çöp	Dik dik (bakmak)
Çözen çözen (çekilmek)	Diken diken (olmak)
Çuldan çuvaldan (olmak)	Dil dudak (soruşturmak)
Çulu kepengi (yemek)	Dilenip dolanmak
Çuval çuval (vermek)	Dinden imandan (çıkma)
Dağ taş	Dini donu (yok)
Dağı taşı (tutmak)	Dinleye dinleye
Dağlar taşlar (işitsin)	Dip doruk
Dağlara taşlara	Dipli bucaklı
Dah dahı (bırakmamak)	Dipli köşeli (bilmek)
Dal budak (salmak)	Direk direk (bağırma)

Dirhem dirhem (satmak)
 Dirlik düzenlik
 Diş diş (olmak)
 Dişi tırnağı (tutmamak)
 Dişinden tırnağından (arttırmak)
 Dişine dişine (çalmak)
 Dobra dobra (söylemek)
 Doğru doğru (dosdoğru)
 Doğru dürüst
 Doğura doğura
 Doğurmamış dokumamış
 Doku doku (bez)
 Dolanı dolanı (gelmek)
 Dolu dizgin
 Dolu dolu (olmak)
 Don don (etmek)
 Don gömlek
 Dosta düşmana (karşı)
 Döğen söğen (erim mi var)
 Döğer söğer (eri yok)
 Döklüm döşek
 Dökülüp saçılmak
 Döm döm gitmek)
 Dön dön (arkana bak)
 Döndü döndü (beni soktu)
 Döner dolaşır
 Döner döner (yine okur).
 Dört dokuz (konuşmak)
 Dört dört (olmak)
 Dört dörtlük
 Döşemeye döşemeye (çıkma)
 Döv döv
 Döve döve
 Dum dum (helvası)
 Dur otur (olmamak)
 Durdu durdu
 Durmuş oturmuş
 Durup dururken
 Düğün bayram (etmek)
 Düğün dernek
 Dünya alem
 Dürte dürte
 Düşe kalka

Düşün düşün
 Düşünüp taşınmak
 Düşüp kalkmak
 Eciç bücüş
 Eden eleyen (kurtulmak)
 Edep haya
 Efi kafı (yemek)
 Efin tefin (olmak)
 Eğgi üşgü
 Eğri büğrü
 Eğri doğru (dosdoğru)
 Eğrisine doğrusuna
 Eğri düzü (beğenmemek)
 Eğri eğri (gezmek)
 Ekli püklü
 Ekmekten aştan (kesilmek)
 Eksik gedik
 Ekşi ükşü
 Ekten püften
 Ektiğim biçtiğim (nohut)
 El alem (çuvala)
 El aleme (karşı)
 El ayak (çekilmek vb.)
 El ense (etmek)
 El etek (çekmek vb.)
 El gün
 El pençe (divan durmak)
 Elde avuçta (bir şey kalmamak)
 Elden ayaktan (düşmek vb.)
 Eldim eldim (ele vermek)
 Ele avuca (sığmamak vb.)
 Ele güne (karşı)
 Elek tekne (kalmak)
 Elesin melesin
 Eleyip belemek
 Eleyip eleyip
 Eli ayağı (kısa vb.)
 Eli kolu (bağlı olmak)
 Eli yüzü (yok vb.)
 Elin ayağın (çalınmak)
 Eline ayağına (düşmek)
 Eline eteğine (doğru)
 Elini ayağını (değiştirmek)

Elini gününü (yıkamak)
Elini kolunu
Ellenmemiş dillenmemiş
Elleyip küllemek
Elli kollu
Elma armut (taşlamak)
Eme seme (yaramamak)
Emin sekin
Emiş yakış (olmak)
Enceği böceği (dolmak)
Endek dündek
Ene yana (kalmak)
Eng beng (olmak)
Eninde sonunda
Eninde uzununda (olmak)
Enine boyuna (çekmek)
Enini boyunu (ölçmek)
Enter menter
Er geç
Erem erem (kesilmek)
Erişine argacına (yetmek)
Eşip savurmak
Eski püskü
Estek köstek (etmek)
Eşine eşine (gelmek)
Eşip eşip (yemek)
Et tırnak (olmak)
Eti budu (yerinde)
Etini bitini (yemek)
Etlı budlu
Etlı sütlü (konuşmak)
Etlıye sütlüye (karışmamak)
Ev bark
Eveleyip gevelemek
Evine başına (çöktürmek)
Evirip çevirmek
Evlek evlek (satmak)
Evli barklı
Eydi üydü
Ez ez (suyunu iç)
Ezilib büzülmek
Falan feşmekan
Falan filan

Fakir fukara (anası)
Fellek fellek (aramak)
Fellik fellik (aramak)
Fıldır fıldır (etmek)
Fıngıl fıngıl
Fır fır (dönmek)
Fış fış
Filan falan
Filan feşmekan
Fıtıl fıtıl (burnundan gelmek)
Fitne fücur
Gağlarken gağlarken
Gece gündüz (dememek)
Geceli gündüzlü
Geldi gitti (tahtası)
Gele gele (yan devrilmek)
Gelen giden (takılmak)
Gelin güvey (olmak)
Gelip çatmak
Gelir geçer
Gere gere (göğsünü)
Geri geri (gitmek)
Gerile gerile
Gevene kekiğe (salmak)
Gezer yürür
Gezip tozmak
Gır gıra (almak)
Gıvış gavuş (ettirmek)
Gidip gidip (gelmek)
Gil gil (ekmeği)
Girdisi çıktısı
Giyim kuşam
Giyimli kuşamlı
Gizli kapaklı
Got got (etmek)
Gödenim gödenim
Gök gök (sermek)
Göme göme
Gönüllü gönülsüz
Görmüş geçirmiş
Görüp göreceği (rahmet bu)
Görüp gözetmek
Görüş barış (olmak)

Götün götün (geri gitmek)
 Gözü gönlü (tok vb.)
 Gözüne dizine (dursun)
 Gözüm kaşım (bana yeter)
 Güç bela
 Güle güle (bir etmek)
 Güllük gülistanlık
 Güreş güreş
 Gürle çatla
 Hacı hoca
 Hal hatır (sormak)
 Halaza halaza
 Hale yola (koymak)
 Halef selef (olmak)
 Hali vakti (yerinde)
 Hanbe cenbe (yatmak)
 Hanım hanımcık
 Hapur hupur (etmek)
 Har güür
 Har har
 Haraç mezat (satmak)
 Haram helal (ver Allahım)
 Haremlik selamlık (olmak)
 Harar harar (götürmek)
 Harıl harıl (yanmak)
 Hasanlar Hasanlar
 Haşır neşir (olmak)
 Hat hat (etmek)
 Hatır gönül (bilmemek)
 Havadan sudan (konuşmak)
 Hay hayı (gitmek)
 Hayal meyal
 Hayat memat (meselesi)
 Hayda hopta
 Haydi haydi
 Hedede sedede (geçmek)
 Hele hele
 Hesaba kitaba (gelmez)
 Hesap kitap
 Hetiye hütüye
 Hey heyleri (tutmak)
 Heyesi yoğası (kesilmek)
 Hık mık (etmek)

Hım hım
 Hını mını
 Hır hır
 Hırttan hamurdan (kesilmek)
 Hobe hobe
 Hoca hoca
 Hop hop
 Hora hoşa (geçirmek)
 Hoş beş (etmek)
 Hotur hotur (etmek)
 Huyuna suyuna (gitmek)
 İciğini cıcığını (çıkarmak vb.)
 İkınıp sıkınmak
 İngıl ıgış
 İstıpt ısıtıpt (önüne koymak)
 İvır zıvır
 İciğini cıcığını (çıkarmak)
 İçi dışı (bir)
 İçli dışlı (olmak)
 İdare müdare
 İğne biz (geçmemek)
 İğne ipliğe dönmek.
 İlenip dalanmak
 İleri geri (konuşmak)
 İlerisini gerisini (düşünmemek)
 İliği soluğu (kesilmek)
 İlimden hikmetten
 İmi timi (belirsiz)
 İn cin (yok)
 İn kalk (dünyası)
 İncik boncuk
 İndirip bindirmek
 İnez yanaz
 İpe sapa (gelmez)
 İpini palanını (toplamak)
 İpsiz sapsız
 İpten kendirden (kurtulmak)
 İpten kazıktan (kurtulmak)
 İran'ı Turan'ı
 İster istemez
 İş güç
 İş iş (olmak)
 İte kaka

İyi kötü	Kepçe kepçe (dağıtmak)
İyilik sağlık	Kesip attığı (tırnak olmamak)
Kaçar kaçır	Keş keş (götürmek)
Kadın kadıncık	Kılık kıyafet
Kaldır kaldır (vurmak vb.)	Kın yan (etmek)
Kalak kalak (yağ bağlamak)	Kıran kırana
Kalıp kıyafet (yerinde)	Kırık dökük
Kalka kalka	Kırılıp bükülmek
Kalkıp kalkıp (oturmak)	Kırıp geçirmek
Kambur kambur (üstüne)	Kırıp sarmak
Kan revan (içinde)	Kış kıyamet
Kan ter (içinde kalmak)	Kışa kışa
Kancığını erkeğini (aramak)	Kıt kıt (kıtnaşmak)
Kanlı ayaklı	Kıtı kıtına
Kanlı bıçaklı (olmak)	Kıtır kıtır
Kapılı bacalı (olmak)	Kıyıda köşede
Kara kara (düşünmek)	Kıyır kıyır
Karaca kuraca (gönlüme görece)	Kızarıp bozarmak
Kargacık burgacık	Kızı kırağı
Karı koca	Kili tarağı (toplamak)
Karış karış (dilli olmak vb.)	Kodu kodu (gezmek)
Karışanı görüşeni (olmamak)	Kokusuz yiğisiz (tavşan boku)
Karman çorman	Kol kanat (olmak)
Karnı sırtı (belli değil)	Kolu kanadı (kırılmak)
Kart kart (kazımak)	Kol kol (olmak)
Kasıp kavurmak	Konarak göçerek
Kasnağına kasnağına (vurmak)	Kondurup göçürmek
Kaş göz (etmek)	Konu komşu
Kaşı gözü (tellisi)	Kör kütük
Kaşık kaşık (toplamak)	Kör topal
Kaşına kaşına	Köşe bucak
Kat kat (olmak)	Kötü kötü (düşünmek)
Kavun karpuz (çıkılmak)	Kuru kuru
Kazan kazan	Kuru yavan
Kazmayı küreği (dama atmak)	Kuyu kuyu (kunduradan)
Kel kel (düşünmek)	Lamı cimi (yok)
Keli körü (toplamak)	Levin levin (dolaşmak)
Kelle kulak (yerinde)	Lom lom (keşkeği)
Kelli felli	Lorunu peynirini (görmemek)
Kem küm (etmek)	Melemez melemez
Kenar kenar (durmak)	Mırın kırın (etmek)
Kenarda köşede	Mor mor (sermek)
Kendi kendine (yemek)	Mum direk (olmak)

Mut mut (armut)
 Noldu noldu (böyle oldu)
 Oba oba
 Odsuz bucaksız
 Odu ocağı (sönmek vb.)
 Of ofusu (kalmak)
 Oflayıp puflamak
 Oğlan uşak (eline)
 Oğlandan kızdandan (kesilmek)
 Oğlum kızım
 Olan biten
 Oldu bittiye (getirmek)
 Oldum bittim
 Olup bittiye (getirmek)
 Olup olacağı
 Olur olmaz
 Osurmayın sıçmayın
 Oş oş (ahıllı)
 Otur otur
 Oynar oynar
 Oynayı oynayı
 Öge öge (öküz etmek)
 Ölçüp biçmek
 Ölüm kalım (meselesi)
 Ölüm ölüm
 Ölüp ölüp (dirilmek)
 Ölüsünü dirisini (yerden çıkarmak)
 Ömrünü gününü (yemek)
 Önünde ardında (gidilmez)
 Önünü ardını (düşünmemek)
 Ört bas (etmek)
 Öte beri
 Ötede beride
 Öteden beriden
 Öteki beriki
 Öve öve (örkeneğini çıkarmak)
 Övül yavul (geçinmek)
 Özenip bezenmek
 Özü sözü (bir)
 Özüm özüm
 Palas pandıras
 Paldır küldür
 Paşa paşa

Peş peşe
 Pılıyı pırtıyı (toplamak)
 Pis pis (düşünmek vb.)
 Pişirip kotarmak
 Pişirip taşıyıp (meydana getirmek)
 Püf püf (etmek)
 Sabah sabah
 Saç sakal (çekmek vb.)
 Saçı başı (ağarmak)
 Saçına başına (bakmadan)
 Saçını başını (yolmak)
 Saçma sapan (söz).
 Saçtan sakaldan (eser kalmamak)
 Sağa sola (bakmamak)
 Sağı solu (olmamak)
 Sahanda tasta
 Salkım saçak
 Salkım salkım (üzüm)
 Sallaya sallaya (gelmek vb.)
 Sandık sepet (basmak)
 Sap saman (ağası)
 Sapır sapır (dökülmek)
 Sarar sarar
 Sarmaş dolaş (olmak)
 Satıp savmak
 Say say
 Sayım suyum (yok)
 Seçti seçti
 Selamı sabahı (kesmek)
 Semer kolan (kalmadı)
 Senet sepet
 Sere serpe
 Serilip serpilmek
 Ses seda (çıkılmamak)
 Sıcak sıcak (vurmak)
 Sıcağı sıcağına
 Sıça sıça (gitmek)
 Sıçıp sıvamak
 Sıkı fıkı
 Sıra sıra (söğütler)
 Sıralı sırasız
 Silip süpürmek
 Sin sin (gezmek)

Sora sora (gitmek)	Teker meker (yuvarlanmak)
Soylu soplul	Tel tay (etmek)
Soyunup dökünmek	Telleyip pullamak
Sövüp saymak	Telsiz taraksız (yıkamak)
Söyle söyle (o söz)	Tencere tava
Sugra kübra (koşmak)	Tepe tepe (kullanmak)
Sus pus (olmak)	Ters pers (olmak)
Suya sabuna (dokunmamak)	Tevek tevek
Suyu seli (kalmamak)	Tıka basa (doldurmak vb.)
Suyuna sapına (karışmamak)	Tıka tıka
Südü sümüğü (pak)	Tıngır mıngır
Süklüm püklüm	Tıpış tıpış (yürümek vb.)
Süsleyip püslemek	Tin ton (oyunu)
Sütlü sütlü (melemek)	Topu topu
Şah şahısını (aramak)	Toriği boriği (hep silkelemek)
Şak şak	Tuz biber (ekmek)
Şak şakısını (aramak)	Tuz ekmek (olmak vb.)
Şaka maka (demek)	Tümen tümen
Şangır şungur	Türlü türlü (huy)
Şapır şupur	Ucu bucağı (olmamak)
Şapur şupur	Ucu ortası (belli olmamak)
Şimdi şimdi	Ucunu ortasını (bulmak)
Şişeler mişeler	Uçan kaçan (kurtulmamak)
Şöyle böyle	Uçurup kondurmaya (yer)
Şu bu	Ufak tefek (görmek)
Şundan bundan (konuşmak)	Uma uma (döndük muma)
Şunu bunu (bilmek)	Umdum umdum
Tadı tuzu (kalmamak vb.)	Uydur buydur
Tak tak	Uyur uyanık
Tak tuk	Üçe beşe (bakmamak)
Takas tukas (etmek)	Üst baş
Takım taklavat	Üstü başı (dökülmek)
Takıp takıştırmak	Üstüne üstüne (gitmek)
Takır tukur (yoluna)	Üzüm gözüm
Tambır tumbur	Vakit vakit
Tangır tangır	Vakitli vakitsiz
Tan tuna (gitmek)	Vanus tonus (etmek)
Tarlaya pamuğa (sıçmak)	Var yok
Tası tarağı (toplamak)	Vara vara (varmak)
Taş taş (üstünde bırakmamak)	Varan gelenin (oğlu)
Taşlı taşlı (konuşmak)	Varı yoğu
Tatsız tuzsuz	Vay vayı (kalmak)
Tek tük	Verip veriştirmek

Vıcık vıcık
 Vıdı vıdı (etmek)
 Vıt vıt (etmek)
 Vura vura (kafasına)
 Yağ bal (olmak)
 Yağa bala (belemek)
 Yağlı ballı (olmak)
 Yaka paça
 Yalan dolan
 Yalan yanlış
 Yalayıp yutmak
 Yalvar yakar (olmak)
 Yamaca yamaca (çıkmaq)
 Yan yan (gitmek)
 Yanıp yakılmak
 Yapıp yapıp
 Yar yaş (kalmamak)
 Yaşını başını (almak)
 Yaşlı başlı
 Yata uzana
 Yattı yattı
 Yavu yavu (konuşmak)
 Yayan yapıldak
 Yaz boz (tahtasına çevirmek)
 Yedik içtik
 Yeldim yeldim (yele vermek)
 Yeli yağmuru (dokunmamak)
 Yememiş içmemiş
 Yenilir yutulur (gibi değil)
 Yerden gökten (kesilmek)
 Yeri yurdu (belirsiz)
 Yeriş yetiş (yok kalmadı)
 Yerli yersiz
 Yırtık pırtık
 Yiye yiye (göne dayanmak)
 Yok yok
 Yol yordam
 Yorgun argın
 Yunmuş arınmış (kömür)
 Yülenip bilenmek
 Yünüm yapağım (kırılmak)

Yüz göz (olmak)
 Yüze yüze (kuyruğuna gelmek)
 Yüzü gözü (açılmak vb.)
 Yüzüne gözüne (bulaştırmak)
 Yüzünü gözünü (açmak)
 Zaman zaman
 Zamane zamane
 Zar zor
 Zart zurt (etmek)
 Zehir zemberek (söz).
 Zembil zümbül (dememek)
 Zıyan zebil (olmak)
 Zor zar

KAYNAKLAR

- Ağakay, M. A.**, "İkizlemeler Üzerine", C.II, *Türk Dili*, S.16-17, , Ankara 1953, s. 189-191/268-271.
- _____; "Türkçede Kelime Koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1954, s. 97-104.
- Aksoy, Ömer Asım**, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, TDK Yay., Ankara 1984.
- Atalay, Besim**, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I*, TDK Yay., Ankara, 1998.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler**, C. II, TDK Yay., Ankara 1996.
- Caferoğlu, Ahmet**, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
- Çağatay, Saadet**, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66.
- Dilçin, Cem**, "Fuzulî'nin Farsça Şiirlerinde İkilime", *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 505-519.
- _____; "Fuzulî'nin Şiirlerinde İkilimelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni", *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I, Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C.19, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University 1995, s. 157-202.
- Durgut, Hüseyin**, "Türkiye Türkçesinde İkilimelerde Kalan Arkaik Kelimeler", *Türk Dil Kurumu V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara 2004.
- Eren, Hasan**, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- _____; "İkiz Kelimelerin Tarihine Dair", C. VII, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.2, 1949 Ankara, s. 283-286.
- Ergin, Muharrem**, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 1992.
- Hacızade, Naile**, *Azerbaycan Türkçesindeki Deyimlerin Dil Özellikleri*, Atlas Yay., İstanbul 2005.
- Hatiboğlu, Vecihe**, *Türk Dilinde İkilime*, TDK, Ankara, 1971.
- _____; *Türkçenin Sözdizimi*, TDK, Ankara, 1972.
- _____; "Kelime Grupları ve Kuralları", *TDAY-Belleten* 1963, TDK Yay., 1988, s. 203-244.
- Özkan, Nevzat**, "İsme Gelen Ekleri de Alan Bir Fiil Gövdesi: belir-", *TDAY Belleten* 1996, Ankara 1999, s. 213-220.
- Savran, Hülya**, "Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilimler ve Sıralama Kuralları Üzerine", *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, Yesevî Yay., İstanbul 1998, s. 565-570.
- Tekin, Talat**, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul 2003.
- _____; *Orhon Yazıtları*, Simurg Yay., İstanbul 1995, s. 16
- Tuna, Osman Nedim**, "Türkçenin Sayıca Eş heceli İkilimelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi", *TDAY-Belleten* 1982-1983, TDK Yay., Ankara 1986, s. 163-228.
- _____; "Türkçede Tekrarlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.III, 1948, İstanbul, s. 429-447.

- Üstünova, Kerime**, “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 21-27.
- _____ ; “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 28-38.
- _____ ; “Türkiye Türkçesinde Üçlemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 226-235.
- Vural, Hanifi**, “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 2004.
- Zülfikar, Hamza**, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yay., Ankara, 1995.